

030(497.11)*18/20“
811.163.41'374:1”18/20”
811.163.41'374:2”18/20”

Srpska enciklopedika u Srbiji

Mirko Mlakar

Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
mvmmlakar@gmail.com

SAŽETAK: U radu je predstavljen razvoj glavnine enciklopedičke leksikografije na srpskom jeziku i zastupa se mišljenje da je *Enciklopedija* iz 1818. godine relevantna za istraživače srpske filozofije, a ne enciklopedike. Do početka drugoga desetljeća XXI. stoljeća na teritoriju današnje Srbije objavljeno je više od 1500 jedinica, uglavnom na ćirilici, koje se svrstavaju u enciklopedije i/ili leksikone, a bibliografija koju je izradio Dejan Vukićević provjerava se, među ostalim, i na primjeru izdanja o religiji. Od kraja XX. stoljeća dotad nerazvijena srbijanska enciklopedička proizvodnja bilježi velik rast da bi, nakon vrhunca u prvom desetljeću XXI. stoljeća, održala kontinuitet na nižoj razini, ali višoj od one krajem XX. stoljeća. Uz korištenje Virtuelne biblioteke Srbije obraća se pozornost na neke aspekte enciklopedičke prakse te se ističe da ta djelatnost, za razliku od jezične leksikografije, još nije popraćena odgovarajućom metaleksikografijom. Rad se bavi i nekim načelnim pitanjima vezanima uz enciklopedička i bibliografska djela.

Cljučne riječi: *Srbija; srpska leksikografija; enciklopedika; metaleksikografija; bibliografija; Dejan Vukićević; Virtuelna biblioteka Srbije; Srbi; srpska filozofija; religija; srpski jezik*

1. Uvod

Gleda li se proizvodnja većih enciklopedičkih djela označenih srpskim nacionalnim imenom, u Srbiji je XXI. stoljeće započelo s reprintom djela iz druge polovice dvadesetih godina XX. stoljeća. Naime, ćirilčni je niz četverosveščane *Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke* na smjeni tisućljeća doživio čak tri fototipska izdanja: 2000., 2001. i 2010. godine.¹ Osim toga, *Azbučnik Srpske pravoslavne crkve (Азбучник Српске православне цркве, Beograd 1993)* Radoslava Grujića, *Srpski pisci i slikari*

¹ Za, primjerice, posljednji svezak drugoga fototipskog izdanja enciklopedije koju je pokrenuo i vodio Stanoje Stanojević (1874–1937) vidjeti <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?command=DISPLAY&base=99999&rid=173328391&fmt=11&lan=sr> (COBISS.SR-ID 173328391), a na stranicama Virtuelne biblioteke Srbije nalaze se širi odnosno puni podatci o ostalim izdanjima navedene enciklopedije i o većini drugih radova koji se spominju u ovome članku.

Napomena: godine rođenja i smrti označene su samo za osobe značajnije za temu članka. U uglatim su zagradama opaske autora, a elektroničkim je izvorima pristupljeno 22. I. 2018.

(*Српски писци и сликари: биографски лексикон*, Sombor 1994) Veljka Petrovića, *Vi-zantija i Vizantinci (Византија и Византинци: енциклопедијски речник*, Beograd 1994) Dragutina Anastasijevića, *Istorijski leksikon (Историјски лексикон*, Beograd 2006., drugo izdanje 2008) Vladimira Ćorovića te *Mitološki rečnik (Митолошки речник*, Beograd 2007) Petra Bulata i Veselina Čajkanovića nastali su na temelju ra-dova navedenih autora objavljenih u *Narodnoj enciklopediji*.

Podgrijavanja dijelova i cijele Stanojevićeve *Narodne enciklopedije* ipak nisu mogla utažiti svojevrstu glad za enciklopedičkim izdanjima. Da je u prvim godina-ma XXI. stoljeća kulturnija čeljad u Republici Srbiji osjećala manjak suvremenih djela namijenjenih široj publici, može se zaključiti i po pisanju o »propuhu neznanja koji šiba kroz pukotine domaće leksikografije i enciklopedike«, pri čemu o »zapušte-nosti« tih djelatnosti svjedoči i to što je autoritet u stručnim raspravama, *Leksikon stranih reči i izraza* Milana Vujaklije (1891–1955), imao zastarjelu obradu pojmova, ili to što beogradska izdavačka kuća Prosveta nije mogla pripremiti novo izdanje *Male enciklopedije*, koju je »odavno samljelo vrijeme«.²

Ipak, nastupalo je plodnije doba enciklopedike, ali i rječnika stranih riječi. Primjerice, 2006. godine tiskano je prvih devet svezaka *Srpske porodične enciklopedi-je*, koja je trebala biti zamjena za opću enciklopediju u izdanju Prosvete. Naime, uredništvo je u predgovoru najavilo da će, »kombiniranjem preglednosti leksikona i obuhvatnosti enciklopedije«, čitateljima ponuditi ono čega (u Srbiji) dugo nema od-nosno posljednji je takav pothvat, prije dramatičnih političkih i drugih promjena (na prijelazu stoljeća), bila *Mala enciklopedija Prosveta*.³ Također 2006. godine objavljena su prva izdanja *Velikoga leksikona stranih reči i izraza* Radomira Jovanovića te *Veli-koga rečnika stranih reči i izraza* Ivana Klajna i Milana Šipke. Poslije je dočekan i *Novi Vujaklija (Hovu Byjaklija*, Beograd–Podgorica 2011), što je bilo jedanaesto – dopunje-no i redigirano – izdanje popularnoga priručnika (koje je priredio Drago Ćupić).

Među ostalim, 2006. godine, kad se u Njemačkoj održavalo Svjetsko nogo-metno prvenstvo, objavljene su dvije *Enciklopedije fudbala*, pri čemu se ona šestosveščana i ćirilčna držala alfabetskoga redoslijeda. Kad se već spominje pismo, pregleda li se u *Bibliografiji srpskih enciklopedija i leksikona* sto enciklopedičkih jedinica objav-ljenih te godine, vidi se da ih je 56 na ćirilici.⁴ Plodno se razdoblje enciklopedike u

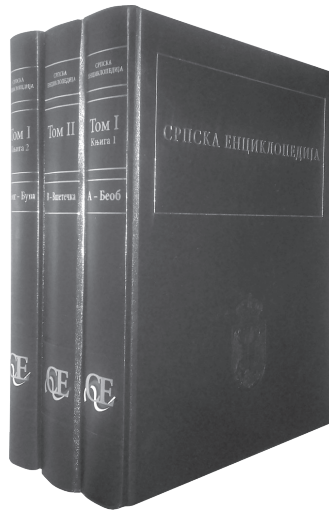
² Kostić, Slobodan, Na razvalinama leksikografije, *Vreme*, 17. III. 2005., str. 26–27.

³ *Srpska porodična enciklopedija*, 1, urednici Radivoje Mikić i drugi, Narodna knjiga Politika NM, Beograd 2006., str. 5. Uzgred, u jednom od zapisa u integriranom knjižničnom sustavu stoji »Srp-ska porodična enciklopedija. Knj. 1, [Bi-Br]« (<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?command=DISPLAY&ba se=99999&rid=1024053135&fmt=13&lan=sr>), ali prvi svezak obuhvaća *A–A*, kao što piše u drugom za-pisu o istom svesku, a navedeni je raspon slova *B* u četvrtom svesku.

⁴ Izračun na temelju: Vukićević, Dejan, *Bibliografija srpskih enciklopedija i leksikona*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2014., str. 83–91. Bit će da je ipak riječ o 57 ćirilčnih jedinice jer *Ustav i ustavnost*,

Srbiji nastavilo. Primjerice, treća *repriza* Stanojevićeve enciklopedije objavljena je 2010., u godini kad je počela izlaziti *Srpska enciklopedija*, prvi svezak koje je za dvije godine preduhitrila jednosveščana *Enciklopedija srpskog naroda*.

U nastavku ovoga poglavlja riječ je o pojmovima iz naslova rada te se nudi kratak uvid u srbijansku enciklopediku početkom XXI. stoljeća, a drugo je poglavlje komentirani pregled razvoja jezično odnosno nacionalno većinske enciklopedike u Srbiji. Treće je poglavlje posvećeno broju jedinica i još nekim elementima za zaključivanje o predmetu istraživanja. Rad je iskorišten i za postavljanje pitanja iz metodologije izrade enciklopedičkih i bibliografskih djela te za diskurs o razlikama između rječnika koji objašnjavaju riječi i onih u kojima se opisuju pojmovi odnosno stvari i sl. Budući da je ovaj rad dio cjelovitijega bavljenja srbijanskom leksikografijom, došlo je do stanovitoga nerazmjera. Konkretno, podrobnije se govori o starijim izdanjima i događajima, a izostaje osvrt na *Narodnu enciklopediju*, *Enciklopediju srpskog naroda*, *Srpsku enciklopediju* i još neka djela u mjeri koju ti *kapitalci* zaslužuju.⁵

Srpska enciklopedija, Novi Sad–Beograd 2010–13.

treći svezak *Izabranih spisa* Miodraga Jovičića (u kojem je i 1999. godine izdan *Leksikon srpske ustavnosti: 1804–1918*) nije otisnut na latinici, kako je prikazano u *Bibliografiji* (*Isto*, 86), nego ćirilničnim pismom, kao što stoji u bazi podataka COBIB.SR (<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?command=DISPLAY&base=99999&rid=134940172&fmt=13&lan=sc>), a što se vidi i na koricama te knjige (primjerice: *Izabrana dela*, <http://www.ius.bg.ac.rs/Naucni/knjige/07izabranadela.htm>). Upozoravanja na pogreške i druge manjkavosti, ma koliko izgledale ili doista bile sitne (poput navedenoga latinično-ćirilčnoga previda), poticaj su da se one isprave i da ih bude što manje. Uostalom, sve je podložno propitivanju i pretresanju – od paradigmi i koncepcija do izvedbenih detalja.

⁵ U tekstovima koji su u izradi neće biti zaobiđena izdanja *nacionalne težine*, kao ni predstavljanje pokušaja osnivanja leksikografskoga ili enciklopedijskoga (enciklopedičkoga) zavoda te prikaz obrade religijskih tema u oba *krila* srbijanske leksikografije na srpskom jeziku (*Sachlexikographie* i *Sprachlexikographie*).

1. 1. Srbijanski i srpski

Srbija je samostalna država ili članica (kon)federacije od početka XIX. stoljeća, a u ovom se radu pojam Srbija odnosi na tu državu u granicama unutar kojih danas ostvaruje suverenitet (77 500 km²; oko sedam milijuna stanovnika). To znači da se u radu govori i o djelima objavljenim u vrijeme dok je primjerice Novi Sad, danas metropola Autonomne pokrajine Vojvodine, bio grad u austrijskoj odnosno austrougarskoj (krovnoj) državi. Pokrajina Kosovo i Metohija, koja je u veljači 2008. proglasila neovisnost, više nije srbijanska, a službeni Beograd, (geo)politički razumljivo, ne priznaje tu »samoproglašenu« republiku. No, Kosovo je svakako i dalje i srpsko, u smislu da tamo žive Srbi, čuvaju Pečku patrijaršiju, Visoke Dečane i druge srpsk(opravoslavne) svetinje, participiraju u vlasti nastajuće države i sl. Razvidno je da se u ovom radu pridjev *srbijanski/a/o* odnosi na Srbiju kao državu odnosno teritorij. Primjerice, za razliku od *Srpske enciklopedije*, koja je srbijanska (državno) i srpska (nacionalno; jezično), *Enciklopedija Republike Srpske*, prvi svezak koje je objavljen 2017. godine, također je srpski enciklopedički proizvod, ali ne spada u srbijansku nego u bosanskohercegovačku enciklopediku, tj. enciklopediku u BiH.⁶

Slijedi li se navedena logika razlikovanja, za 13. svezak *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevacica i Šokaca* (Subotica 2017), u kojem je drugi dio natuknica u sklopu slova *K*, slobodno se može reći da je najnoviji srbijanski (ne srpski!) prinos hrvatskoj enciklopedici (ovdje u jezičnom, tj. nacionalnom smislu). Prijašnji svesci te edicije Hrvatskoga akademskog društva, koja je počela izlaziti 2004. godine, upisani su u *Bibliografiju srpskih enciklopedija i leksikona*.⁷ Hrvatsko akademsko društvo (su)nakladnik je i prvoga sveska *Biografskoga leksikona Hrvata istočnog Srijema* (Zagreb–Subotica 2011), koji se nije našao u *Bibliografiji*. U tom bibliografskom pregledu Dejana

⁶ U važnom leksikografskom djelu *srbijanski* je na njemački preveden kao *von Serbien* i na latinski kao *Serbiae*, a *srpski* znači *serbisch* i *serbicus* (Karadžić, Vuk Stefan. [= Stefanović], *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, Beč, Štamparija Jermenskoga namastira [= samostan armenskih katoličkih monaha mehitarista], 1852., str. 707 i 710). *Srbijansko-crnogorski odnosi* naslov je članka o odnosima dviju država u kojem, inače, stoji: »Događaji iz 2006. [te je godine održan referendum o neovisnosti Crne Gore] poništili su sve napore brojnih generacija da ostvare snove o srbijansko–crnogorskom zajedništvu, o jednom, srpskom narodu, i vratili nas, u nacionalnom pogledu, u davno nadiđena turska vremena« (R. Lj. [= Radoš Ljušić], *Srbijansko-crnogorski odnosi*, u: *Enciklopedija srpskog naroda*, gl. ur. Radoš Ljušić, Beograd, Zavod za udžbenike, 2008., str. 1054–1055). Dok povjesničar Ljušić i u svojim ostalim tekstovima razlikuje *srpsko* i *srbijansko*, veći dio nacionalno prenapregnutih intelektualaca u drugom pojmu vidi »opasni klin«, te jedan sociolog – koji s pravom upozorava na to da se (nerijetko) u medijima u Hrvatskoj gospodin Irinej (Gavrilović) titulira kao »srbijanski patrijarh« – predlaže da se umjesto *srbijanski* koristi »srpski«, a da »svesrpski« zamijeni *srpski*, primjerice, krajevi u kojima žive (i) Srbi (Antonić, Slobodan, »Srbijanac« - izraz podele i mržnje, *Geopolitika*, 91, oktobar 2015., str. 4–6).

⁷ Vukićević, *Bibliografija srpskih enciklopedija i leksikona*, str. 75, 81, 87, 94, 99, 110, 115 i 123. Deveti, dosad najopsežniji svezak *Leksikona* (230 stranica), tiskan 2009. godine, očito je nehotice preskočen.

Vukićevića sigurno nije mjesto ni *Leksikonu podunavskih Hrvata*. Poglavito zato što je to djelo, kao i navedeni biografski leksikon, na *hrvatskom* jeziku, što se ispravno bilježi i u cjelovitom (»punom«) zapisu *Uzajamne bibliografsko-kataloške baze podataka COBIB.SR*, odnosno u Virtuelnoj biblioteci Srbije (<http://www.vbs.rs/cobiss/>).

D. Vukićević, *Bibliografija srpskih enciklopedija i leksikona*, Beograd 2014.

Ovaj se rad bavi srbijanskom enciklopedikom u njezinoj glavnini, na *srpskom* jeziku, odnosno, osobito u dva jugoslavenska razdoblja (kraljevina i socijalistička federacija), na *srpskohrvatskom* jeziku, pri čemu su u Srbiji (ne samo) Srbi koristili njegovu »istočnu varijantu«.⁸ Podrazumijeva se da u tu enciklopediku spadaju i prijevođi djela koje su izvorno objavili Larousse, Kingfisher i ostali inozemni izdavači referentnih djela. Po kriteriju *jezik većine na državnom teritoriju*, u odabrani korpus spada i *Leksikon znamenitih Rumuna iz Vojvodine: 1730–2010* (Zrenjanin 2011), što je prijevod s rumunjskoga, ali ne spadaju i leksikografska djela na tom ili nekom drugom manjinskom jeziku, premda su objavljena u Srbiji. U ovom se radu ne govori o

⁸ Pokazatelj sadašnjega stanja je i to što se pri složenom pretraživanju skupnoga elektroničkoga kataloga COBIB.SR, tj. Virtuelne biblioteke Srbije, nudi i padajući izbornik s dvadesetak jezika, među kojima je, osim srpskoga i hrvatskoga, i *bosanski* jezik.

leksikonima, enciklopedijama i srodnim izdanjima objavljenim na jezicima nacionalnih manjina, no i tako sužen okvir neznatno mijenja opću sliku srbijanske enciklopedike. Primjerice, 2017. godine na jeziku najveće nacionalne manjine objavljena je samo jedna enciklopedička knjiga, *Vajdasági magyar irodalmi lexikon: (1918–2014)*, a isti je naslov obilježio i 2016. godinu.

Prema autoru *Bibliografije*, Vukićeviću, idealno bi bilo da su, po načelu *srpske retrospektivne bibliografije*, popisane sve jedinice »na srpskom jeziku, izašle na teritoriju Srbije, čiji su autori srpskog porijekla i koje se tiču Srba«, ali je zbog nemogućnosti tako široke pretrage granice morao postaviti uže – »na srpskom jeziku, objavljene na tlu današnje Srbije« od XIX. stoljeća.⁹ Kako se ne bi u potpunosti ignorirala izdanja nastala izvan Srbije, kao »kompromis« je napravljen »Dodatak«, u kojem su »neke iznimke«: Stanojevićeva *Narodna enciklopedija* objavljena u Zagrebu, dva ćirilčna sveska *Enciklopedije Jugoslavije*, zagrebački *Leksikon Rudera Boškovića*, »knjige autora srpskog porijekla« objavljene u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini (u novije vrijeme u Republici Srpskoj) i Crnoj Gori te izdanja iz Münchena i Temišvara. »Bez namjere da se prebrojavaju 'nacionalna krvna zrnca', posebno kad je riječ o autorima iz Crne Gore«, bibliograf smatra da »navedene jedinice izlaze iz zadanog okvira«, ali da bi bila veća šteta ako se ne bi spomenule, odnosno »znanstvenik srpskog porijekla« Bošković i Petar II. Petrović Njegoš, »jedan od najvećih srpskih velikana«, kao predmeti enciklopedija »nisu se smjeli zaobići«. ¹⁰ U »Dodatku« su jedinice od broja 1517 do 1675, ali pritom gotovo polovicu »Dodatka« (zaključno s 1592. jedinicom) zauzimaju sveščići i svesci *Narodne enciklopedije u istočnom* (azbučni redoslijed, ćirilica, ekavica) i *zapadnom* izdanju.¹¹ Bez obzira na neke dvojbe o granicama predmeta koji se predstavlja u *Bibliografiji*, može se zaključiti da je u Srbiji objavljeno (najmanje) 90% bibliografskih jedinica srpskih enciklopedičkih djela.

Vukićević u predgovoru piše kako su *enciklopedija*, *leksikon* i *rječnik* pojmovi u širokoj upotrebi, ali s »nejasno određenim značenjem i primjenom«. ¹² Osim toga, kao da raznovrsnost materijala i potreba rješavanja pojedinačnih slučajeva još ograničavaju mogućnosti poopćavanja. Bibliograf piše o problemima u vezi s tim što se u formalnom smislu može zvati enciklopedijom ili leksikonom (nerijetko sadržaj samo dijelom ili uopće ne odgovara određenju u naslovu; je li leksikon svaki alfabetski poredan niz biografija?) te ističe da, ako bi se držao načela »općeg znanja organiziranog obvezno prema alfabetskoj klasifikaciji«, mnoge jedinice ne bi ušle u *Bibliografiju*, ali

⁹ Vukićević, *Bibliografija*, str. 10.

¹⁰ *Isto*, isto.

¹¹ *Isto*, str. 125–129.

¹² *Isto*, str. 9.

su uvrštene jer je riječ o znanju primjerenom mlađem (»ranijem«) uzrastu.¹³ Ako Vukićević, osobito u slučaju izdanja za odrasle, nije mogao ponuditi čvršći kriterij uvrštavanja jedinica u svoj popis glavnine predmetnih (»stvarnih«) rječnika, ne znači da predgovor nije trebao biti informativniji odnosno potkrepljeniji.¹⁴

Urednica knjige Dejana Ocić piše da se od početka bibliografova posla »nametnuo problem kriterija« koji je proizišao iz »slabih tumačenja termina, jer se na ovim prostorima stručnjaci time nisu dovoljno bavili«.¹⁵ No, nije tu riječ o mukama s kriterijima razlikovanja rubnih jezičnih i nejezičnih rječnika ili enciklopedija i leksikona, o razdvajanju enciklopedičkih djela za manju ili veću djecu od (drugih) priručnika za njihov uzrast i sl. Naime, leksikografkinja odmah u nastavku kao primjer *problema kriterija* navodi da je na enciklopedičkom polju »dosad nedostatno razlučena prostorna ili nacionalna *pripadnost* jer su u ovome području bila isprepletena iskustva više naroda, a u Srbiji ona dosad nisu sistematizirana«.¹⁶

1. 2. Državna važnost

Kroničar Živan Ištvančić, među ostalim, 1997. godine objavio je *Muzički leksikon Bele Crkve: 1799–1941* (u suautorstvu) te 2006. i 2008. biografski dvosveščanik *Lexicona Belocrkvanica*, 2006. godine Planinarsko društvo Vrh iz Kladova izdalo je *Malu enciklopediju Miroč planine, Đerdapa i okoline*, a 2013. godine izdan je Metzlerov *Leksikon avangarde*. Takva ostvarenja u pravilu teško mogu odjeknuti izvan svojih lokalnih sredina ili struka.¹⁷ Godine 2017. objavljeno je 16. izdanje *Velikoga ilustrovanog leksikona svih sportova*, djelo Milivoja Došenovića koje je prvi put tiskano 2007. godine. U kataloge su 2017. godine ušli, među ostalim, *Moj atlas: Larousse* (četvrto izda-

¹³ Isto, str. 10–11. U *Bibliografiji* su *Atlas dinosaurusa i drugih izumrlih životinja* te tri izdanja *Atlasa dinosaurusa* (Isto, str. 71, 105, 111 i 115), ali u knjizi s 2013. kao zaključnom godinom ne nalazi se, među ostalim, 2012. godine objavljen *Atlas naselja Vojvodine 1: Srem* s azbučnim prikazom. Uzgred, 2014. godine tiskan je dvosveščani *Banat*, a u pripremi je *Bačka*.

¹⁴ Na primjer, kad nakon tvrdnje da je bibliografija urađena *de visu*, autor dometine kako »vrlo mali, a opet značajan broj jedinica« nije uspio vidjeti te da se »određene publikacije nisu nikada pojavile« (Vukićević, *Bibliografija*, str. 10), znatiželjno čeljade uzalud očekuje kvantifikaciju ili primjer(e). Vukićević se nije razmetao bilješkama i literaturom – u jednoj se fusnoti referira na *Enciklopediju Jugoslavije* i u drugoj na *Malu enciklopediju Prosveta*.

¹⁵ Ocić, Dejana, Reč urednika: Dragoceni inventar, u: Vukićević, *Bibliografija srpskih enciklopedija i leksikona*, 2014., str. 7.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Primjerice, *Putnik*, bilten Planinarsko-smučarskoga saveza Vojvodine, preporučio je djelo ekonomista Dimitrija Singurilovića objavljeno na više od 300 stranica enciklopedijskoga formata s 1500 pojmova, više od tisuću fotografija i drugih ilustracija te s više od 400 izvora podataka (Damjanović, Aleksandar, *Mala enciklopedija Miroč planine, Đerdapa i okoline*, *Putnik*, 54, avgust 2006., str. 54–55, <http://www.planinari.org.rs/putnik/Putnik54.pdf>).

nje), *Jezič i religija: pojmovnik teolingvistike* Ksenije Končarević, *Leksikon bezbednosti* Mila Boškovića i *Etnologija i antropologija: 70 izabranih pojmova*, prva knjiga edicije »Mali leksikoni srpske kulture« Službenoga glasnika, jednoga od glavnih izdavača enciklopedičkih djela.

S druge strane, ni 2017. godine nije izišao novi svezak (odnosno knjiga, dio sveska) *Srpske enciklopedije*, projekta u izvedbi Matice srpske, Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) i Zavoda za udžbenike. U prosincu 2005. godine donesen je zakon o među predmetnim rječnicima državno najznačajnijoj ediciji, a u istom je paketu normativnih akata donesen i Zakon o Rečniku SANU, također kapitalnom leksikografskom projektu. Aleksandar Popović, ministar znanosti u vrijeme donošenja Zakona o Srpskoj enciklopediji, izjavio je: »Plan je da do 2015. godine bude tiskano, ćirilicom naravno, deset svezaka enciklopedije«.¹⁸

Godine 2010. izišla je prva i 2011. druga knjiga prvog sveska, tj. drugi dio slova *B*, koje je u prvoj knjizi zatvoreno »*Beobankom*«. U siječnju 2012. godine, na promociji prvoga sveska u SANU-u predsjednik Uređivačkoga odbora *Srpske enciklopedije* Dragan Stanić izjavio je da, »zamišljena u 10 svezaka [=tomova], srpska nacionalna enciklopedija trebala bi imati 18 knjiga i gotovo 13 000 stranica« na kojima bi se obradilo 40 000 natuknica (*odrednica*).¹⁹ U studenom 2010. godine, na jednom od predstavljanja prve knjige prvoga sveska, Stanić je pak rekao kako je »cilj da se u deset svezaka, tj. dvadeset knjiga, napravi nacionalna enciklopedija općeg tipa, s više od 40 000 natuknica i oko 15 000 stranica«.²⁰ Ako je *Tehnička enciklopedija* (Zagreb 1963–97) s 9500 stranica u 13 svezaka »najopsežnija enciklopedija u ovome dijelu Europe«,²¹ rekord bi, uz pretpostavku da je riječ o istom dijelu Staroga kontinenta, sa *Srpskom enciklopedijom* od 13 ili 15 tisuća stranica u 18 ili 20 knjiga, mogla preuzeti Srbija.

Stanić je na predstavljanju prvoga sveska »srpske 'knjige nad knjigama'«, dakle na početku 2012. godine, izjavio i da »predviđeni tempo izrade« upućuje na to da, s postojećim ljudskim resursima – 24 člana Uređivačkoga odbora, više od 130 članova stručnih redakcija, više od 700 autora tekstova i »samo 6 profesionalno zaposlenih« – »možemo očekivati izradu jedne knjige od oko 700 stranica za godinu do go-

¹⁸ Ast, Slobodanka, Enciklopedija do 2015., *Vreme*, 17. III. 2005., str. 22.

¹⁹ Negrišorac, Ivan, Srpska enciklopedija: konceptualizacija znanja kao sistem i fenomenološki opis njenih osporavalaca, *Letopis Matice srpske*, 489, 3, 2012., str. 412, http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_489_3.pdf. Negrišorac je Stanićev pseudonim.

²⁰ Negrišorac, Ivan, Srpska enciklopedija: od upotrebne do simboličke vrednosti, *Letopis Matice srpske*, 487, 1–2, 2011., str. 184.

²¹ Jecić, Zdenko, Hrvoje Požar: leksikograf, *Studia lexicographica*, 9, 2, 2015., str. 37.

dinu i pol dana«.²² »Zahvaljujući ljudima iz Matice, odgovornim pred državom i narodom, željnim da ostvare dvostoljetnu težnju predaka«, 2013. godine izišao je i drugi svezak, rekao je početkom 2014. godine predsjednik Republike Srbije Tomislav Nikolić u sjedištu Matice srpske u povodu objavljivanja toga sveska.²³ Uoči Dana državnosti (15. veljače) poželio je da »svaki sljedeći rođendan Srbije bude obilježen predstavljanjem novoga sveska *Srpske enciklopedije*, pothvata Matice srpske koji za- služuje našu punu podršku«.²⁴

Sljedeći dio *Srpske enciklopedije* ne samo da se nije pojavio za predstavljanje uoči Dana državnosti 2015., nego sigurno neće ni za Dan državnosti 2018. godine. U međuvremenu, u svibnju 2017. godine, Nikolića je na čelu države zamijenio Aleksandar Vučić. Prema informaciji objavljenoj u jesen 2017. godine, prva je knjiga trećega sveska (*G–Demografija*) »u pripremi«;²⁵ ali je tiskanje neslužbeno najavljeno tek u drugoj polovici siječnja 2018. godine. Matica srpska i partneri »objavit će tijekom narednih mjeseci ove, 2018. godine prvu knjigu trećeg sveska«, jer je napokon »za- okružena financijska konstrukcija«, a do promjene je došlo, novinaru »otkriva« Stanić, nakon što je imao priliku razgovarati i s predsjednikom Vučićem, koji je »veoma odlučan u tome da pomogne našu enciklopedijsko-leksikografsku djelatnost«.²⁶ Izjave Stanića, koji je u međuvremenu postao i predsjednik Matice srpske, značile bi kako je zasad otklonjena opasnost da se ponovi slučaj primjerice *Srpske porodične enciklopedije*, mnogo manjega projekta koji nije imao status državno važnog. Obima više od 20 000 natuknica bio je zamišljen kao »kombinacija zahtjeva za preglednošću i sažetošću, što je svojstveno specijaliziranim rječnicima i leksikonima«, a u toj »refe- rentnoj panorami« veći su dio trebale činile natuknice koje se tiču nacionalnog i regionalnog.²⁷ Taj je priručnik prestao izlaziti na malo više od pola puta – 2007. godine objavljeni su deseti i jedanaesti od 20 najavljenih svezaka na prosječno po dvjestoti- njak stranica (visina hrpta 25 cm).

²² Negrišorac, *Srpska enciklopedija: konceptualizacija znanja kao sistem i fenomenološki opis njenih osporavalaca*, str. 412.

²³ Nikolić, Tomislav, *Srpska enciklopedija, Letopis Matice srpske*, 493, 6, 2014., str. 851. U dru- gom je svesku obrađeno slovo V, treće u azbuci.

²⁴ *Isto*, str. 854.

²⁵ Matica srpska na Beogradskom sajmu knjiga, [str. 3.,] <http://www.maticasrpska.org.rs/wordpress/assets/Sajam-spisak-izdanja.pdf>.

²⁶ Stajić, M., Matica srpska: Izlazi treći tom *Srpske enciklopedije*, *Dnevnik*, 19. I. 2018, <https://www.dnevnik.rs/kultura/knjiga/matica-srpska-izlazi-treci-tom-srpske-enciklopedije-19-01-2018>.

²⁷ *Srpska porodična enciklopedija*, 1, str. 5–6.

2. Razvoj

Kad bi se *enciklopedija* – pojam koji je i u smislu forme odnosno tehnike još čvrsto povezan s Diderotovim projektom iz doba prosvjetiteljstva – baš morala prebaciti u srednjovjekovnu Srbiju, vjerojatno bi najviše opravdanja da bude proglašena takvim štivom imala *summa* Ivana Damaščanskog *Vrelo spoznaje* (*Πηγὴ γνώσεως*; u srpskoj literaturi kao *Istočnik znanja* ili *Izvor saznanja*). Prvo djelo na srpskom u čijem je naslovu *enciklopedija* izdano je oko 450 godina nakon drugoga prevođenja svečeva *Vrela*. Unatoč leksikografski obećavajućem naslovu, autor rada misli da je u Budimu objavljeno djelo učitelja Pantelejmona Mihailovića *Enkyklopedi(j)a ili kratko(j)e opisani(j)e sviju nauka na prosto prevedena* mnogo relevantnije za istraživače srpske filozofije nego enciklopedike.²⁸ Naime, nakon poduže zahvale aradskom gradonačelniku Savi Arsiću kao dobrotvoru i kratka predgovora, na manje od 40 stranica (visina 19 cm) izložena je osmočlana podjela znanosti, tj. ljudskoga znanja, od filozofije i teologije do retorike i povijesti (historiografije).²⁹

Kako piše Slobodan Žunjić, *Enkiklopedija* svjedoči o tome da se u srpskoj filozofiji tijekom drugoga i trećega desetljeća XIX. stoljeća učvrstio kostur filozofskih disciplina s temeljem u obnovljenoj aristotelovskoj podjeli.³⁰ Odnosno, (ni) u Mihailovićevu primjeru nije bila riječ o »leksikonskoj enciklopediji«, u kojoj je znanje predstavljeno alfabetskim slijedom ili prema nekom drugom »mehaničkom« pravilu, nego o organiziranju cjeline znanja po nekom umnom načelu, o filozof(ij)skoj sistematici.³¹ *Enciklopedija filozofije* kao opći uvodni predmet (poput *enciklopedije prava*) nije predavana na Liceju, ali je iz postkantovskih njemačkih sistematika proistekla *Enciklopedija i metodologija filozofije* Mihaila Hristifora Ristića.³²

²⁸ Digitalna biblioteka Matice srpske nudi prelistavanje *Enkyklopedije* tj. *Enkiklopedije* (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3417>) otvaranjem knjižice (dijela djela Konstantina Pavlovića u Mihailovićevom prijevodu) kojoj je privezana (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3416&m=2#page/107/mode/lup>).

²⁹ *Isto*, str. 3–36.

³⁰ Žunjić, Slobodan, *Istorija srpske filozofije*, 2. dopunjeno i ispravljeno izdanje, Beograd, Zavod za udžbenike, 2014., str. 115.

³¹ *Isto*, str. 119. Kao najnoviji pokušaj takve sistematike (s *negentropijskim* pristupom u *velikom lancu bića*) može se promatrati petosveščana *Enciklopedija filozofskih nauka*, što je »naslov, naravno, pozajmljen od Hegela, ne samo iz sentimentalnih razloga« (Kajtez, Nikola, *Enciklopedija filozofskih nauka 1: Filozofija saznanja*, Novi Sad, Zavod za kulturu Vojvodine, 2017., str. 8). S druge strane, primjerice, *Enciklopedija ruske filozofije* iz 2009. godine, s *Dopunskim tomom* objavljenim 2014. godine, spada u uobičajena enciklopedička djela.

³² Žunjić, *Istorija srpske filozofije*, str. 120. Ristićeva se knjiga, objavljena 1858. godine u (Srijemskim) Karlovcima, u kronologiji enciklopedija i leksikona navodi kao peta (Vukićević, *Bibliografija*, str. 15), a, prema riječima eksperta za filozofiju, »prva sistematska estetička enciklopedija kod Srba« bila je *Eстетика* iz 1860., također dio Ristićeve *Sisteme celokupne filozofije* u deset svezaka (Žunjić, *Istorija*, str. 107). *Liceum Knjažestva serbskog*, prvi prethodnik beogradskoga sveučilišta, osnovan je 1838. godine u tadaš-

Mihailovićeve se rad običava navoditi na počecima niza enciklopedičkih djela u Srba.³³ To bi značilo da u njih spadaju i oni radovi koji nisu s natuknicama nego se nižu pitanja i odgovori (za odrasle) koji nisu posloženi alfabetski. Opća, posebna i pojedinačna područja mogu (aproksimativno) sveobuhvatno pokrivati i djela koja nisu nužno alfabetskoga poretka, ako su napravljena uz poštivanje pravila enciklopedičke struke (Larousse). Prihvatljivo je da – i kad nije riječ o nekom enciklopedičkom djelu iz, primjerice, Kine – sadržaj ne mora biti alfabetski postrojen, nego se provjeren i sistematizirano znanje može predstaviti i po *grozdovima*. Ali, ako je i u Mihailovićevu slučaju riječ o grozdovima, postavlja se pitanje granica. Odnosno, ne otvara li se time mogućnost i da se, eto, poglavlja *Istorije srpskog naroda* u šest svezaka (ukupno deset knjiga, tj. *tomova*) predstave kao makropedijske natuknice – pa bi se na temelju tako široko shvaćene enciklopedičnosti moglo tvrditi da Srbi imaju svoju enciklopediju od 1981. godine, kad je počelo izlaziti prvo izdanje toga kapitalnog djela?

Enciklopedika nema ekskluzivno pravo korištenja termina *enciklopedija*, ali sve što se *enciklopedijom* zove ipak ne spada u enciklopediku. *Cum grano salis*, Mihailovićevu bi djelcu žanrovski *analogon* mogla biti samo D'Alembertova *Uvodna rasprava*, a ne znamenito enciklopedičko djelo francuskih enciklopedista.³⁴ Slično vrijedi i za Ristićevu *Enciklopediju* – ako se ne prihvati vrlo rastegnuti pojam enciklopedike u koji bi, s obzirom na naslov i eventualno enciklopedijska znanja pišaca, čak mogla spadati i djela iz beletristike.³⁵

2. 1. Početci

Iste 1818. godine kad je u Budimu izdana Mihailovićeva knjižica, u Beču je tiskan *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma* Vuka Stefanovića Karadžića

---

njem glavnom gradu Kragujevcu. Godine 1905. iz Velike škole (od 1863) proistekao je Univerzitet u Beogradu.

³³ Među ostalim, Vukićević, *Bibliografija*, str. 10 i 15, Ast, Enciklopedija do 2015., str. 25. i Belić, Uglješa, *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta: interdisciplinarni pristup*, doktorska disertacija, ACIMSI Centar za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, 2016., str. 204, <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7614/Disertacija7777.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

³⁴ *Discours préliminaire* na srpskom je objavljen 1955. u prijevodu i s predgovorom filozofa Dragana Jeremića. Preveden je i D'Holbach, ali ni on ne kao sudionik stvaranja suvremene enciklopedike nego zbog »filozofske revolucije« francuskog materijalizma enciklopedista« (Nedeljković, Dušan, Predgovor, u: Holbach, Paul, *Sistem prirode ili o zakonima fizičkog i moralnog sveta*, Beograd, Prosveta, 1950., str. LII), koja je u ideološko-političkom sklopu *tvrdog* socijalizma bila osobito tražena u protureligijskoj ekstenziji, čime se vjerojatno može objasniti i to što se dogodilo da se 1956. godine *Le Christianisme dévotilé* pojavio u dva prijevoda (Nedeljkovićev *Hrišćanstvo razgoličeno* i u Sarajevu *Razgoličeno hrišćanstvo* Nerkeza Smailagića).

³⁵ Vukićević piše o većem broju udžbenika i drugih publikacija s *enciklopedijom* u naslovu, a u njegov pregled, naravno, nije ušla (Kišova) *Enciklopedija mrtvih* (Vukićević, *Bibliografija*, str. 11).

(1787–1864), čije je dopunjeno i prerađeno izdanje 1852. objavio pod naslovom *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*. Prema mišljenju povjesničara književnosti Jovana Deretića, *Rječnik*, koji je »sinteza cijeloga Vukovog rada« i »jedna od osnovnih knjiga nove srpske književnosti«, zapravo je bio »enciklopedija srpskog narodnog života i patrijarhalne kulture«. ³⁶ Karadžića nije ponajprije privlačila »riječ kao takva«, tj. u jeziku, nego »riječ u životu«, a koliko mu je stalo do toga da prenese ono što mu je bilo poznato ili se pričalo u narodu u vezi s (upotrebom) riječi, osobito se vidi iz »*Marka Kraljevića*«, »*Božića*«, »*sela*«, »*škole*« i inih opsežnijih članaka. ³⁷ Poput Deretića misli i lingvist i leksikograf Milorad Simić, koji u jednom intervjuu izjavljuje da je *Srpski rječnik*, među ostalim, »prvi enciklopedijski leksikon o srpskom narodu«. ³⁸

Navedeno bi značilo da 1818. ostaje godinom rođenja enciklopedike na srpskom jeziku, samo što *roditelj* (tj. stvoritelj) nije Mihailović nego Karadžić. Koliko je opravdano uvrštavanje *Rječnika* u enciklopedička djela na temelju određenoga odstupanja od filološkoga (lingvističkoga) pristupa odnosno zbog nerijetko etnografskoga naglaska u predstavljanju života Srbije i drugih zemalja u kojima žive Srbi, zapravo (ne samo srpski) štokavci? U tom je kontekstu i pitanje što s pristupom u kojem se nailazi i na to da su leksikografska pravila u sjeni etnografije odnosno folkloristike. Primjerice, u članku o Kraljeviću Marku nema naznake o stvarnoj osobi iz XIV. stoljeća, nego na njegovu početku piše: »Nikakvoga Srbina nema koji ne zna za ime Marka Kraljevića. Ja ću ovdje naznačiti o njemu ono što se slabo u pjesmama nalazi, nego se pripovijeda«. ³⁹ Instruktivnom se čini konstatacija etnologinje Dunje Rihtman-Auguštin da natuknice poput, konkretno, »*Zadruga*«, ne nude opis nego normu, obrazac obiteljske organizacije, a i da je uopće Karadžićev etnografski i folkloristički pothvat »prvenstveno nacionalno politički«. ⁴⁰ To je pak razumljivo u kontekstu epohe romantizma odnosno nacionalne politogeneze.

Rječnik su nadopunjavali sam Karadžić i drugi, ali je iz predgovora prvoga izdanja jasno kako je Karadžić usmjeren na cjelovitu jezičnu reformu: promicanje »pravoga i čistoga Srpskog jezika«, koji je za srpske književnike i gospodu iz Mađarske »svinjarski i govodarski«, što autor ostvaruje i tako što upozorava da ne treba reći

³⁶ Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti*, 4. izdanje, Beograd, Prosveta, 2004., str. 565.

³⁷ *Isto*, str. 564–565.

³⁸ Radisavljević, Zoran, Rečnik uz zavijanje sirena, *Politika*, 21. VI. 2011., www.politika.rs/scc/clanak/181725/Recnik-uz-zavijanje-sirena.

³⁹ Karadžić, *Srpski rječnik istumačen nemačkim i latinskim riječima*, str. 345–346.

⁴⁰ Rihtman-Auguštin, Dunja, Vuk Karadžić nekad i sad ili o povijesti narodne kulture, *Etnološka tribina*, 19, 12, 1989., str. 66 i 67.

mlogo nego mnogo.⁴¹ Karadžić smatra da treba protumačiti i opisati »što narod o riječi kojoj misli i pripovijeda«, što je, kako doslovce stoji, »kod đekoji riječi« učinio,⁴² ali je i u drugom izdanju, s gotovo dvostruko više natuknica nego što ih je u prvome, intencija i glavina natuknica jezična, a ne enciklopedična. Prema lingvistu i leksikografu Danku Šipki, najveća je razlika dvaju izdanja u »određenoj moderaciji strategije nametanja«, pa u mlađem izdanju nema opsceno-seksualnih riječi, a u mikrostrukturi se ne može govoriti o nekim radikalnim promjenama, nego *Rječnik* i dalje ima »elemente intertekstualnosti s pričama, narodnim umotvorinama, etnografskim bilješkama i sl. uključenim u natuknice, što je direktan rezultat romantičarskog nametanja«, ali »nema modernizacije, nema pomaka od filologije prema leksikografiji«,⁴³ tj. enciklopedici.

Možda je najbolje zaključiti da djelo književnojezičnoga reformatora cjelinom strukture u osnovnoj dvočlanoj podjeli (*Sprachlexikographie* i *Sachlexikographie*) ne nadilazi rječnički (jezično-nacionalni) karakter – premda *Rječnik* dijelom funkcionira i kao leksikon. Tako je poslije i Vujaklijin rječnik stranih riječi, od 1937. godine tiskan u pola milijuna primjeraka, mnogima figurirao kao enciklopedijski priručnik, zapravo *dictionary-cum-encyclopedia* (R. R. K. Hartmann).⁴⁴

U tzv. predvukovskom razdoblju zabilježeno je sedam rječnika, redom dvojezičnih (četiri njemačka, dva latinska i jedan grčki), među kojima je najpopularniji bio njemačko-(slaveno)srpski *Rečnik mali*, tiskan 1793. godine i objavljuvan i poslije prvoga izdanja Karadžićeva *Rječnika*.⁴⁵ Ti rječnici, kao i svih 300 srpskih publikacija izdanih u XVIII. stoljeću, nastaju i tiskani su izvan tadašnje Srbije, koja je još pod Osmanlijama. Prema stručnjakinji Darinki Gortan-Premk, može se reći da moderna dvojezična leksikografija u današnjoj Srbiji počinje *Rečnikom srpskoga i nemačkog jezika* Đorda Popovića (*Речник српскога и немачког језика*, Pančevo 1879–81. i 1886–95); a trosveščani *Rječnik iz književnih starina srpskih* (*Рјечник из књижевних старина српских*, Biograd 1863–64) Đure Daničića (1825–1882) uopće u leksikografiji XIX. stoljeća zauzima »posebno« mjesto po leksičkom fondu koji obrađuje, i jezič-

⁴¹ [Karadžić,] Vuk Stefanović, *Srpski rječnik istumačen nemačkijem i latinskijem riječima*, Beč, gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818., str. III–XX.

⁴² *Isto*, str. VIII.

⁴³ Šipka, Danko, Socijalnokognitivni metaleksikografski parametri prva dva izdanja Vukovog rječnika, *Slavica Lodziensia* 1, 2017., str. 123, <http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.01.10>. Šipka je, među ostalim, objavio *A Bibliography of Serbo-Croatian Dictionaries: Serbian, Croatian, and Bosnian Muslim* (Springfield, Virginia, USA, 2000).

⁴⁴ U Vukićevićevoj se bibliografiji ne nalaze ni Karadžić ni Vujaklija, što je ispravno.

⁴⁵ Dragičević, Rajna M., Razvoj praktične i teorijske leksikografije, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriju u praksi: (kolektivna monografija)*, ur. Rajna Dragičević, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014., str. 11.

ki i historiografski, te »veoma značajno« mjesto po vještini i znanju kojim je napravljen.⁴⁶ Ima li u srpskoj enciklopedistici u XIX. stoljeću tako značajnih autora i djela kao u leksikografiji u užem smislu?

U Srbiji, kojoj je 1830. priznata autonomija u sklopu Osmanskoga Carstva, vodeći slojevi bili su slabo pismeni ili baš nepismeni, uključujući *knjaza* Miloša Obrenovića, vođu Drugoga srpskog ustanka. Uostalom, i za obnovu i uređenje Beogradske mitropolije (Pravoslavne crkve u Kneževini Srbiji) – čak propovjedništva, koje je *condicio sine qua non* života kršćanskih religijskih zajednica – bio je nužan dolazak *prečanskih Srba*, kadrova iz razvijenije Karlovačke mitropolije, s područja Austrijskoga Carstva.⁴⁷ *Mladi(j) Serb(lj)in u vsemirnom carstvu*, djelo kulturno-političkog djelatnika Pavla Stamatovića (1805–1864), objavljeno je 1834. u Budimu, dakle na području Carstva u kojem je tada živjelo više Srba nego u Kneževini Srbiji. »Vino«, »Gora (sveta)«, »Dalmatinske smokve«, »Deržava 10 najveći«, »Knjiga najveća«, »Moda«, »Mudrost«, »Nagrada istine«, »Novine«, »Pošta«, »Staklenna [= jantarna] soba«, »Car Josif II« i ostale natuknice pletu uzabučeni niz zanimljivosti iz svijeta prošaran poučnim pričicama i izjavama.⁴⁸ Natuknice nisu po leksikografskim pravilima, to nije kondenzirano i sveobuhvatno provjereno znanje nego često samo prenošenje nekoga novinskog članka, ali se djelo ipak može smatrati barem pretečom enciklopedike na srpskom jeziku.

Stamatovićeva knjižica uvjete za leksikon(čić) sigurno ispunjava prije nego Mihailovićeva *Enkiklopedija* ili *Dostopamjatnost u jerarhiji karlovačkoj* Uroša Milutinovića, koji je, kao i Stamatović, bio svećenik (protoprezbiter). *Dostopamjatnost*, djelo kojega se autor predstavio pseudonomom Milutin Bogomoljac, uz neke komentare prenosi tok Narodnoga sabora održanog 1842. godine na kojem nitko od trojice episkopkandidata nije jednoglasno izabran za arhiepiskopa i mitropolita pa je prvi put car i kralj imenovao jednoga od njih (Josifa Rajačića, koji je dobio uvjerljivo najviše glasova).⁴⁹ Nejasno je zašto je u *Bibliografiju* uvršten izvještaj s jednoga događaja koji se ne prikazuje po natuknicama nego po nadnevcima, azbučno nije izveden ni popis sudionika (među kojima su Milutinović i Stamatović), djelomična dvostupčanost ne znači enciklopedičko obilježje nego je korištena za prijevod latinskoga teksta na srpski jezik itd.

⁴⁶ Gortan-Premk, Darinka, Srpskohrvatska leksikografija XIX veka (Pregled leksikografskih koncepcija), *Naš jezik*, 26, 2–3, 1984., str. 144; 145.

⁴⁷ Mlakar, Mirko, Propovjedništvo u Srbiji u 19. stoljeću, *Obnovljeni život*, 71, 3, 2016., str. 350–352. *Karlovačka* se odnosi na Karlovce u Srijemu, a sjedište je *gornjokarlovačke* eparhije u Karlovcu (ili Plaškom).

⁴⁸ Stamatović, Pavle, *Mladi Serbljin u vsemirnom carstvu*, Budim, Slaveno-srpska pečatnja Krajevskoga vseučilišta vengerskago, 1834., str. 15–17, 19, 22, 24, 40, 52–54, 54–55, 55–57, 62–63, 73, 88–89, 99–100, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4709>.

⁴⁹ Milutinović, Uroš, *Dostopamjatnost u jerarhiji karlovačkoj*, Novi Sad, Georgije Kirjaković, (osobito) str. 68–73, 1845., <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3148>.

2. 2. Kneževina i Kraljevina Srbija

Obšta znanja svakom čoveku nuždna, prvo na Vukićevićevu popisu enciklopedičkih djela objavljenih u Beogradu, sastavio je Petar Radovanović, Novosađanin koji je prešao u Srbiju. Virtualnim prelistavanjem te »sporedne čitanke« u nižim razredima osnovne škole vidi se da ni ona nije po azbučnom slijedu te bi opravdanje za svrstavanje u enciklopedička izdanja vjerojatno bilo jedino to što je pokušaj predstavljanja širega odnosno općega znanja djeci (i to bez ilustracija).⁵⁰ Vukićević nije zabilježio to drugo izdanje Radovanovićeve knjige, nego samo ono iz 1850. godine,⁵¹ a još je Stojan Novaković (1842–1915), povjesničar, političar te jezikoslovac značajan i kao bibliograf, pri navođenju podataka za prvo izdanje dodao da je knjiga »dočekala« i drugo izdanje, koje je i naveo.⁵²

Prema svemu sudeći, *Politični rečnik* Vladimira Jovanovića (1833–1922) prvo je kako srpsko tako i srbijansko djelo koje bi izdržalo tadašnje i sadašnje europske enciklopedičke standarde. U trećem su svesku (slovo *V*) natuknice poput »*Vlast*«, »*Vlast i sloboda*«, »*Vlada*«, »*Većina i manjina*«, »*Vojska*«, »*Vrednost*« kao »osnovno pitanje u političnoj ekomomiji«, ali i »*Vino*« te »*Vrata i prozori*«. ⁵³ U dvije posljednje natuknice ističe da u politički rječnik dolaze kao predmeti poreza, no Jovanovićev širok pristup vidljiv je u natuknicama »*Vera. Verozakon*«, »*Venecuela*« i osobito »*Velika Britanska, sa Irlandskom*«, od kojih potonja zauzima 60 stranica.⁵⁴

Povjesničar Vasilije Krestić, koji je od samih početaka bio uključen u projekt *Srpske enciklopedije*, u jednom kratkom, prigodnom pregledu srbijanske i uopće srpske enciklopedike kaže da je »Jovanovićev *Politički rečnik* neka vrsta enciklopedije načela demokracije, izlaganje ideja francuskih revolucionara 18. stoljeća, francuskih republikanaca iz revolucionarne 1848. godine, engleskih liberala i veličanje srpskog patrijarhalnog života«. ⁵⁵ Zacijelo akademikov izraz *neka vrsta enciklopedije* ne znači omalovažavanje *Političnog rečnika*. Žunjić s pravom zaključuje da je Jovanovićevo »teorijski svakako najznačajnije djelo«, rađeno po ugledu na *Dictionnaire général de la*

⁵⁰ Radovanović, Petar, *Opšta znanja svakom čoveku nužna*, Beograd, 1856., <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4571>, [str. IV].

⁵¹ Vukićević, *Bibliografija*, str. 15.

⁵² Novaković, Stojan, *Srpska bibliografija za noviju književnost 1741-1867*, Biograd, Srpsko uče-no društvo, 1869., str. 321 i 380.

⁵³ Jovanović, Vladimir, *Politički rečnik*, Sv. V, Novi Sad [zapravo – Beograd], Glavna knjižara srbska J. D. Lazarevića, 1872., str. 544–551, 551–556, 516–540, 500–504, 566–584, 585–589, 506–507, 585, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2556>.

⁵⁴ *Isto*, str. 479–494, 477–479, 412–471.

⁵⁵ Krestić, Vasilije Đ., O Srpskoj enciklopediji, *Letopis Matice srpske*, 487, 1–2, 2011., str. 169. Na istoj stranici Krestićevog teksta još se dva puta ne navodi izvorni naslov nego piše »*Politički rečnik*«.

politique Mauricea Blocka, premda nedovršeno, »prava enciklopedija pojmova iz filozofije, prava, ekonomije i političkih znanosti« te priručnik političkoga odgoja,⁵⁶ s tim da bi politolog, ako mu to dopusti pravnik, političke znanosti stavio na prvo mjesto. Da je riječ o *prvoj enciklopediji*, pokazuje i to što je tiskana dvostupčano i s uputnicama.

Sedamdesetih godina XIX. stoljeća, kad je tiskan (prvo u Novom Sadu i poslije u Beogradu) nedovršeni *Rečnik* »oca srpskog liberalizma«, Beograd od »Srpske Atene« preuzima poziciju glavnoga srpskog duhovnog odnosno kulturnog središta. Prije Novoga Sada tu su ulogu, na što upućuju i mjesta izdavanja starijih knjiga, imali Beč i Budim(pešta), što dokazuje i činjenica da je Matica srpska osnovana 1826. u Pešti te 1864. preseljena u Novi Sad. U prijestolnici države u ekspanziji, više teritorijalnoj nego modernizacijskoj, 1884. godine državni službenik i književnik Milan Milićević (1831–1908) objavio je publikaciju *Kraljevina Srbija: Novi krajevi*.⁵⁷ Na primjeru njegovih višesvećanih *Života i dela velikih ljudi iz svih naroda* vidi se kako je djelovala i stručnjačka kritika leksikografskih djela. »Doista zavidjeti moramo smjelosti« Milićevića koji se latio predstavljanja života i djela velikana »iz svih naroda«, osobito Helena i Rimljana, ironično piše klasični filolog koji u kritici navodi materijalne pogreške i druge nedostatke prvih dvaju svezaka.⁵⁸

Milićević je objavio i *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijega doba*, knjigu koja je 1901. dobila *Dodatak*, u kojem je član nekoliko akademija obradio znamenite ljude preminule do kraja 1900. godine. Milićevićev je rad kritizirao i tada mladi Stanoje Stanojević, rekavši da je *Dodatak* »u svakom pogledu loša knjiga« s mnoštvom nepotrebnih detalja (primjerice o brkovima uglednika) i manjkom iznošenja novih ili barem točnih podataka (o knjigama), a budućem kreatoru enciklopedije osobito smeta nerazmjer mjesta namijenjenoga pojedinim biografijama i nejednakost pri (pr)ocjeni književnika.⁵⁹ U »značajnom« članku Stanojević »iznosi analize

⁵⁶ Žunjić, *Istorija*, str. 157–158.

⁵⁷ Taj je rad naveden u pregledu enciklopedičkih djela (Vukićević, *Bibliografija*, str. 16); pa je propust što se ne daje zapis i za Milićevićevu knjigu iz 1876. godine – *Kneževina Srbija: geografija, orografija, hidrografija, topografija, arkeologija, istorija, etnografija, statistika, prosveta, kultura, uprava*. Sam Milićević piše da je djelo u kome je opisao niški i još tri okruga koji su Srbiji (kraljevini od 1882. godine) pripali nakon Drugog srpsko-turskog rata (1877–1878) dodatak odnosno nastavak *Kneževine Srbije* (Milićević, M. Đ., *Kraljevina Srbija: Novi krajevi: geografija, orografija, hidrografija, topografija, arkeologija, istorija, etnografija, statistika, prosveta, kultura, uprava*, Beograd, Kr.-srp. državna štamparija, 1884., str. IX–XIII).

⁵⁸ Turoman, Jov. [= Jovan], *Životi i dela velikih ljudi iz svih naroda, Letopis Matice srpske*, 126, 2, 1881, str. 137–138, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=numerated&id=3824&m=2#page/136/mode/2up>.

⁵⁹ Stanojević, St., *Dodatak Pomeniku od 1888.*, *Srpski književni glasnik*, 2, 6, (16. VI) 1901, str. 454–461.

za koje bi se moglo reći da se pridržavaju strogih mjerila suvremene enciklopedike«, nedavno je ocijenila leksikografkinja Dejana Očić.⁶⁰ Milićević je dobro informiran, nudi detalje koji mogu biti zanimljivi,⁶¹ ali njegov rad ne krasi sažetost, objektivnost i ostali tada već utvrđeni leksikografski standardi. Zsigurno bi se to moglo objašnjavati i time što je Milićević od Stanojevića bio stariji više od 40 godina te dok prvi od formalnoga školovanja ima samo bogosloviju (srednjoškolske razine), drugi je visokoškolan (doktor znanosti). S druge strane, Milićević je samo dvije godine stariji od enciklopedički kvalitetnijeg Jovanovića.

U Srbiji je volja za enciklopedikom bila starija od Jovanovićevih i Milićevićevih prvijenaca. Još 1863. godine Društvo srpske slovesnosti prihvatilo je prijedlog doktora filozofije Dimitrija Matića o »početku rada na Enciklopediji znanosti«, izabrani odbor donio je plan rada, ali pokušaj stvaranja opće enciklopedije nije ostvaren.⁶² Matić je, kao i mnogi drugi pripadnici tankoga školovanog sloja, morao biti i profesor i političar (ministar), te se i poslije rastrzanost na više strana vjerojatno pojavljuje kao ograničavajući čimbenik razvoja znanosti te posljedično enciklopedike. Zanimljivo je kako se i u doba vrlo oskudnih domaćih izvora znanja (informacija) pojavilo nekoliko pokušaja kolektivnih enciklopedičkih djela, među kojima je i »izdavanje Jugoslavenskog općeg znanstvenog rječnika na srpskohrvatskom i bugarskom jeziku«.⁶³

S kolektivnim se projektima najdalje otišlo – u ratu. Početkom 1917. godine poslanik u Londonu Jovan M. Jovanović predložio je izradu *Jugoslavenske enciklopedije*, koja bi se objavila na engleskom, francuskom i ruskom jeziku, a krajem te godine na također jednosveščanom leksikonu s propagandnom konotacijom počeli su raditi i srbijanski intelektualci u emigraciji u Parizu.⁶⁴ S obzirom na to da su ti projekti trebali biti enciklopedije države koja još nije postojala, niti se tada sa sigurnošću moglo znati da će ona nastati, osnovni je cilj obje redakcije bio da se »pokaže i dokaže je-

⁶⁰ Očić, Dejana, Enciklopedijska misao i delatnost Stanoja Stanojevića, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosveta*, 19, 2014., str. 268.

⁶¹ Milićević u natuknici o Iliji Garašaninu piše i o *Načertaniju* iz 1844. godine (Milićević, M. Đ., *Pomenik znamenitih ljudi i srpskog naroda novijega doba*, Beograd, Srpska kraljevska štamparija, 1888., str. 95–96); vanjskopolitičkom programu, prvi put objavljenom 1906. godine.

⁶² Hronologija Društva srpske slovesnosti (1841–1864), <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/Hronologija/Hrono.aspx?arg=dss,1863> i Enciklopedija kod Južnih Slavena, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, gl. redaktor Miroslav Krleža, Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, 1958, str. 239. *Društvo srpske slovesnosti* najstariji je prethodnik Srpske kraljevske akademije (1886) odnosno SANU-a.

⁶³ Hronologija Srpskog učenog društva (1864–1892), <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/Hronologija/Hrono.aspx?arg=sud,1871>.

⁶⁴ Trgovčević, Ljubinka, Pokušaj pisanja jugoslavenske enciklopedije tokom Prvog svetskog rata, *Istorijski časopis*, 29–30, 1982/1983, str. 513–525.

dinstvo svih Jugoslavena».⁶⁵ Ni jedan od projekata nije završen, a ni kad su se intelektualci vratili u Beograd, glavni grad nove države koju su zagovarali, nisu objedinili i dovršili u ratu nastala enciklopedička djela. Ali, sigurno je i to iskustvo koristilo Stanojeviću, suradniku pariške enciklopedije.

Dva su izvandomovinska projekta okupila desetke stručnjaka (ne samo iz Srbije) na poslu koji je u Srbiji bio na samim počecima. Primjerice, 1913. godine objavljeno je prvo izdanje *Sveta u slikama*, ali kao mjesto izdavanja i proizvodnje srpskoga prijevoda međunarodne uspješnice *pansofijskoga* pedagoga Jana Amosa Komenskog *Orbis pictus* stoji Český Brod. Kad se već spominje inozemstvo, početkom XX. stoljeća dolazi do događaja koji se može smatrati prvim međunarodnim uspjehom enciklopedike iz Srbije. Za to je zaslužan Čedomilj Mijatović, koji je u nekoliko navrata obnašao ministarske i poslaničke dužnosti (i u Londonu), ali se prije toga nije ogledao u leksikografiji. Mijatović je bio prvi Srbin suradnik *Encyclopaediae Britannice* (od desetoga izdanja), autor članka »*Servia*«, a u jedanaestom je izdanju napisao sve ključne natuknice o Srbiji, čime je, budući da je izdanje iz 1910–11. godine bilo glavni dio dvanaestog (1921–22) i trinaestog izdanja (1926), ostavio »dugotrajan pečat« na znanja o Srbiji u Britaniji⁶⁶ i uopće u govornika engleskoga jezika (koji su koristili tu enciklopediju).

Osim toga, na početku stoljeća bilo je bliže ostvarenju da pojedinac u Srbiji izda prvo djelo tehničke enciklopedike nego da se ostvari ijedna od spomenutih dviju inačica kolektivnih i politički uvjetovanih nacionalnih enciklopedija, financijski podržanih od Karađorđevića i vlade Nikole Pašića. Naime, u natuknici o Petru Velimiroviću, inženjeru koji je obnašao najviše državne funkcije, stoji i to da je »neposredno prije početka Prvog svjetskog rata priredio tehničku enciklopediju i započeo sređivanje obimne građe za tehnički rječnik«, ali su »oba teksta nestala tokom rata«.⁶⁷ Prema starijem enciklopedičkom vrelu, Velimirović je tu enciklopediju čak bio »dao u tisak«.⁶⁸

⁶⁵ *Isto*, str. 517.

⁶⁶ Marković, Slobodan G., *Grof Čedomilj Mijatović: Viktorijanac među Srbima*, Beograd, Pravni fakultet i Dosije, 2006., str. 320, 349 i 352.

⁶⁷ Krestić, P. [= Petar], V., Velimirović, Petar, u: *Srpski biografski rečnik*, 2, gl. ur. Čedomir Popov, Novi Sad, Matica srpska, 2006., str. 124.

⁶⁸ S. B. [= Stevan Burmazović], Velimirović, Pera, u: Stanojević, St. [= Stanoje], *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1, Zagreb, Bibliografski zavod, [1926.,] str. 336. Inače, natuknicu o Velimiroviću potpisuju Slobodan Jovanović (objektivno, *enciklopedički* o toj političkoj ličnosti) i Burmazović (s pohvalama njegovom djelovanju).

2. 3. Prvo jugoslavensko razdoblje

U doba Kneževine i Kraljevine na teritoriju današnje Srbije nije izdano ni 15 bibliografskih jedinica s obilježjima enciklopedičkih djela, pri čemu se u prvom redu misli na organizaciju znanja (ako je za odrasle) u azbučno poredanim natuknicama.⁶⁹ Prema bibliografovu pregledu, u Srbiji je u doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te Kraljevine Jugoslavije objavljeno 18 takvih jedinica, dakle niti jedna jedinica godišnje.⁷⁰ U razdoblju koje počinje s *Policiskim rečnikom* Dušana Alimpića u tri sveska (1924., 1925. i 1927), objavljeni su i *Poštansko-telegrafsko-telefonska enciklopedija* Đorđa Đorđevića te *Filozofski rečnik* Svetislava Marića, a umirovljeni časnik Borivoje Srećković započeo je objavljivati *Ilustrovanu vojnu enciklopediju*. Na ćirilici nije samo jedinica *Ko je ko u Jugoslaviji*; beogradsko-zagrebački leksikon kojega je sljedeće, popravljeno izdanje trebalo biti na ćirilici.⁷¹

Ocić piše da je u Beogradu 1933. godine *Ilustrovani list Nedelja* na ćirilici objavio *Ilustrovani leksikon*, koji je – kako stoji u napomeni uz *Dodatak*, tiskan nakon intervencija čitatelja poslije izlaženja leksikona u sveščićima – »prvi, popularni, ručni leksikon na našem jeziku«, te da dosad još nije pronađeno da je na području tadašnje Jugoslavije objavljen neki leksikon prije toga od 479 stranica.⁷² Tek je poslije tri godine u Zagrebu objavljen poznatiji *Leksikon Minerva* i »netočna je, dakle, konstatacija koja se nalazi u *Enciklopediji Jugoslavije* da je to 'prvi leksikon kod Južnih Slavena«, kao što stoji u natuknici »Enciklopedija u Južnih Slavena«.⁷³

Ubrzo nakon *Minerve* pojavilo se *Sveznanje* pod glavnim uredništvom Petra Petrovića, izdavača Narodnoga dela. Njegov je opći leksikon imao 1360 stranica (2720 stupaca) teksta s ilustracijskim materijalom, čemu treba dodati više od sto stranica na masnom papiru s većim slikama, zemljovidima i sl. Glavna je zadaća *Sveznanja*, u kojem je »prvi put u našoj kulturnoj povijesti, na znanstvenoj osnovi, a na popularan način i sa strogo objektivnim mjerilom iznesena slika cijele zemlje [= Zemlje, planeta] i svih naroda sa svim njihovim manifestacijama u prošlosti i sadašnjosti« te koji posebnu pažnju usmjerava slavenskom Istoku – »stvaranje jugoslavenskog svjetonazora kao osnove za odgoj cijelog naroda, osnove buduće velike jugo-

⁶⁹ Od toga se šest jedinica odnosi na Jovanovićev *Politični rečnik*, koji je imao četiri sveska, a k tome je prvi svezak (slovo A) prvo izišao u dva dijela (dvije jedinice).

⁷⁰ Vukićević, *Bibliografija*, str. 17–18.

⁷¹ *Ko je ko u Jugoslaviji*, Beograd, Jugoslovenski godišnjak i Zagreb, Nova Evropa, 1928, multi arak. O sljedećem izdanju nema tragova u katalozima.

⁷² Ocić, Dejana, Enciklopedistika kao nacionalni interes, *Letopis Matice srpske*, 493, 3, 2014., str. 293. Autor ovoga članka još nije imao u rukama leksikon za koji u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (<http://www.nsk.hr>) kao godina izdanja stoji »1933 [i. e. 1934]«.

⁷³ Ocić, Dejana, Enciklopedistika kao nacionalni interes, str. 293–294.

slavenske civilizacije».⁷⁴ *Sveznanje* je u punom smislu srbijansko leksikografsko djelo, zapravo plod beogradske pameti. Naime, u popisu od 122 suradnika, 106 ih je iz Beograda (s Topčiderom i Zemunom) odnosno 87%, iz Skoplja deset, a po jedan je suradnik iz Šapca, Subotice, Vršca, Novoga Sada, Splita (inspektor ribarstva) i Bukurešta (diplomata).⁷⁵

Sveznanje su stvarali mnogi koji su desetljeće prije surađivali na u Zagrebu izdavanoj *Narodnoj enciklopediji*. U popisu Stanojevićevih suradnika (u prvom ćiriličnom svesku, tj. »knjizi«), od 141 suradnika, najviše ih je iz Beograda – 74, iz Zagreba ih je 39, iz Ljubljane 19, po dvojica su iz Maribora i Skoplja, te po jedan iz Sarajeva, Subotice, Novoga Sada, Praga i Ženeve.⁷⁶ I uz uvažavanje razlika u samom karakteru djela (enciklopedija i leksikon) odnosno cilja i svrhe *nacionalne* enciklopedije (koja je bila u najmanju ruku tronacionalna) te promjena koje su se dogodile u desetak godina, ipak je znakovito odsustvo autora sa zapada države u tom enciklopedičkom stvaranju matrice odnosno »tipa izvorne jugoslavenske civilizacije«.⁷⁷ Osim toga, premda je već bilo žena koje su u svojim strukama bile barem na razini većine muških kolega (filozofkinja Ksenija Atanasijević, književnica Isidora Sekulić itd.), suradnici *Sveznanja* bili su isključivo muškarci. Inače, Petrovićeve su ambicije bile mnogo veće od izrade korektnoga leksikona. Predajući *Sveznanje* publici, najavio je nastavak rada na »velikoj univerzalnoj enciklopediji u 12 svezaka na kojoj je u Narodnom delu već osam godina angažirano [prema izvorniku: *zaposleno*] 300 suradnika«.⁷⁸ Od obećane opće enciklopedije nije objavljen niti jedan svezak, a čini se zanimljivim istražiti što je bilo s plodovima, prema navodu prvoga čovjeka Narodnog dela, dugogodišnjega rada toliko suradnika.

---

⁷⁴ *Sveznanje: opšti enciklopedijski leksikon u jednoj knjizi*, [gl.] ur. P. M. Petrović, Beograd, Narodno delo, Institut za nacionalni publicitet, 1937., str. XIII; VIII. *Sveznanje* se nudilo i kao dvosveščanik (s kontinuiranom paginacijom).

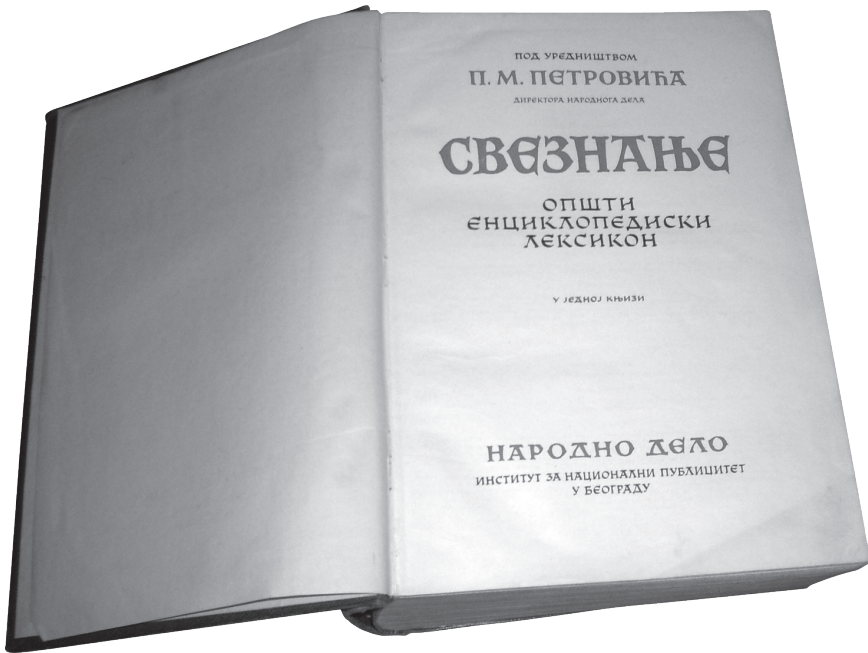
⁷⁵ Izračun na temelju: *Sveznanje*, str. III–IV. U Skoplju, središtu tadašnje »Južne Srbije«, djelovao je drugi filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

⁷⁶ Izračun na temelju: Saradnici, u: Saradnici, u: Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1, nulti arak. Kao što je razumljivo da je među zagrebačkim suradnicima bilo Srba, primjerice, Ciril Žižek teško je mogao biti Srbin, premda uz njegovo ime stoji Beograd. Tada je službovao u Ministarstvu trgovine i industrije, a inače je značajan za razvoj turizma i sporta u Sloveniji i Srbiji (Žižek, Ciril, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi904233/#slovenski-biografski-leksikon>).

⁷⁷ *Sveznanje*, str. IX.

⁷⁸ *Sveznanje*, str. XV.

P. M. Petrović (ur.), *Sveznanje: opšti enciklopediski leksikon*, Beograd 1937.

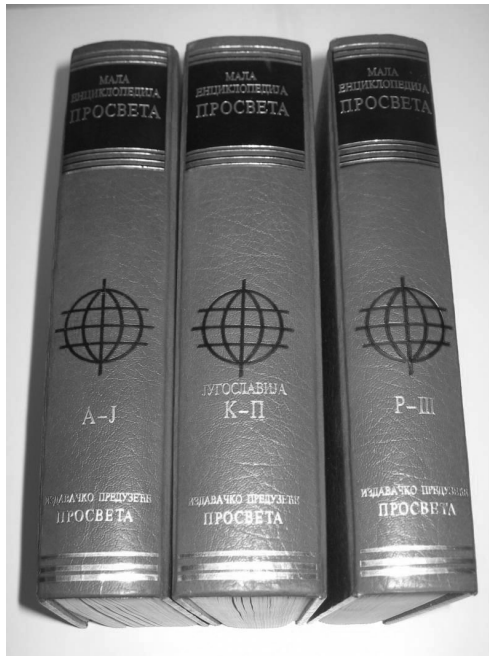
2. 4. Drugo jugoslavensko razdoblje

U drugom jugoslavenskom razdoblju, koje bi obuhvaćalo vrijeme od 1945. do zaključno 1991. godine, u toj je federalnoj jedinici objavljeno više od 430 bibliografskih jedinica, što bi značilo nešto više od devet po godini.⁷⁹ Tiskani su, među ostalim, *Leksikon spoljne trgovine* (1951), *Medicinski leksikon* (prvo izdanje 1957), *Pravni leksikon* (1964), dvosveščani *Pedagoški rečnik* (1967), *Srpski mitološki rečnik* (1970), trosveščana *Opšta enciklopedija Larousse* (1971), *Politička enciklopedija* (1975), *Leksikon marketinga* (1977), *Matematika* (1978), dvosveščana *Enciklopedija tehnike* (1984), *Sve životinje sveta* (1986), *Ninda leksikon* (prvo izdanje 1987) i dvosveščana *Enciklopedija naučne fantastike* (1990).

Leksikografski zavod FNRJ, osnovan 1950. godine u Zagrebu, bio je središnji leksikografski pogon u šestokrakoј federaciji, ali ni u socijalističko *olovno doba* nije imao monopol na enciklopedičnost. Ne samo da je *Vojna enciklopedija* izlazila u glavnom gradu Jugoslavije, nego je u glavnom gradu Srbije od 1959. objavljivana *Mala enciklopedija Prosveta*, koja je imala još tri izdanja (1968., 1978. i 1986). U predgovoru prvoga izdanja stoji da su se ograničili na 40 000 pojmova odnosno na 12 000 000

⁷⁹ Bibliograf prve jedinice, pod brojem 58. i 59., bilježi 1948. godine; a posljednja iz 1991. godine, kad ih je 26, označena je kao 491. jedinica (Vukićević, *Bibliografija*, str. 19, 47–48).

grafičkih znakova,⁸⁰ ali se *Mala enciklopedija* s vremenom podebljavala. Dva sveska prvoga izdanja imala su gotovo 1900 stranica, a posljednje je izdanje, 1986. godine, u tri sveska imalo više od 3000 stranica. Izdanje je dostizalo nakladu od 30 000 kompleta, čemu treba dodati dotiskivanja, što *Malu enciklopediju Prosveta* čini bestselerom kapitalne srbijanske i uopće srpske enciklopedike. Usporedbe radi, *Sveznanje* je baratalo s podatkom od 12 000 (samo) pretplatnika,⁸¹ a *Enciklopedija srpskog naroda* i dosad tiskane tri knjige *Srpske enciklopedije* morale su se zadovoljiti s po 5000 primjereka. Osim toga, *Prosveta* je polučila i mali izvozni uspjeh. Na temelju drugoga izdanja *Mala enciklopedije*, u Ljubljani je nastala, uz proširenje slovenske građe i još neke dopune, trosveščana *Mala splošna enciklopedija* (1973., 1975. i 1976).

Mala enciklopedija Prosveta, sv. I–III, 3. izd., Beograd 1978.

Izgleda da je aktualna proizvodnja nacional-enciklopedija nastala iz otpora navodnoj leksikografskoj hegemoniji Zagreba. Prema *Srpskoj enciklopediji*: »Nažalost, u izradi *Enciklopedije Jugoslavije* sproveden je ne samo postupak sustavnog prešućivanja ili iskrivljavanja činjenica koje se ne uklapaju u zadate ideološke okvire nego je postupno sve očiglednija postajala spoznaja da je jugoslavenska enciklopedi-

⁸⁰ Predgovor redakcionog odbora uz prvo izdanje, *Mala enciklopedija Prosveta: Opšta enciklopedija*, 1, 3. izdanje, ur. Oto Bihalji-Merin i dr., Beograd, Prosveta, 1978., str. X.

⁸¹ *Sveznanje*, str. XV.

ka poslužila u svrhu plasmana političkih ideja usmjerenih na dezintegraciju srpskoga državnog, političkog i kulturnog prostora. Zato je razloga za nezadovoljstvo bilo veoma mnogo, a u Srba neusporedivo više nego kod drugih jugoslavenskih naroda.⁸² Sada bi srpsko zadovoljstvo trebalo biti mnogo veće, ako ni zbog čega drugog, ono zbog Zagrebom nesputanih integracijskih plasmana. Tako se, primjerice, u natuknici o Vučiću zaključuje: »Korjenit raskid s radikalizmom i osmišljavanje naprednjačke ideologije učinili su ga prihvatljivim političarem kako u zemlji tako i u inozemstvu. Borba protiv korupcije, nastojanje da podigne poljuljani ugled srpske vojske, hrabrost i upornost, dosljednost i tolerantnost prema drugačijim mišljenjima učinili su ga vodećim političarem i državnikom u Srbiji.«⁸³ Godinu dana prije objave toga sveska *Srpske enciklopedije*, znači 2012., Vučić je počeo obavljati dužnost prvoga potpredsjednika Vlade i ministra obrane te predsjednika SNS-a, partije nastale 2008. *pretvorbom* dijela članova Srpske radikalne stranke. Godine 2014. postao je premijer i 2017. središte političke moći sa sobom prenio na poziciju predsjednika Republike Srbije, pa je opravdano pretpostavljati da bi u sada pisanoj natuknici njegove postojeće i nepostojeće kvalitete bile još uzdignutije te kako bi se zasjenili autoritarnost i stariji, radikalski životopis.

Novi Sad čvrsto drži drugo mjesto u životopisu kako srpske tako i srbijanske enciklopedike (zahvaljujući i manjinskim izdanjima). Onaj jedini suradnik *Narodne enciklopedije* iz Novoga Sada bio je sociolog Mirko Kosić, a u slučaju suradnika *Sveznanja* Novi Sad je bio grad u kojem je službovao jedan zrakoplovni časnik. Dakle, u oba slučaja ne netko iz strukture Matice srpske, premda je zacijelo među autorima iz drugih gradova bilo članova te najstarije kulturne i znanstvene ustanove srpskoga naroda. A nakon što je 2005. godine donesen odgovarajući zakon, SANU i Matica srpska delegirali su po dvanaest predstavnika koji su (s)tvorili Uređivački odbor *Srpske enciklopedije*.

Prije podizanja važnosti Novoga Sada na temelju *Srpske enciklopedije*, u tome se gradu trebala stvoriti prva srbijanska velika enciklopedija bez oznake države ili

---

⁸² Predgovor, u: *Srpska enciklopedija*, 1/1, (gl. ur.) Čedomir Popov i Dragan Stanić, Novi Sad, Matica srpska, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti i Zavod za udžbenike, 2010., str. 7.

⁸³ Ljušić, R., Vučić, Aleksandar, u: *Srpska enciklopedija*, 2, 2013., str. 954. Članak je napisao Vučićev stranački kolega Ljušić (u *Srpskoj enciklopediji* urednik struke Školstvo, pedagogija i prosvjetne ustanove), a u tako velikom pogonu sigurno se moglo naći suradnika koji bi bili vrijednosno neutralni(ji). Inače, kad je, uoči izbora u svibnju 2012. godine, na jednom druženju naprednjaka s predstavnicima medija, na pitanje autora ovoga rada (koji je tada bio zamjenik glavnog urednika tjednika *NIN*) koga bi Srpska narodna stranka (SNS), bude li sastavljala Vladu, ponudila kao ministra zaduženog i za znanost, odgovor Vučića (i Nebojše Stefanovića) bio je – Ljušića. No, ministrom je postao kadar Socijalističke partije Srbije, a Ljušić je došao na čelo Službenog glasnika, kao što je, dok je bio u vrhu Demokratske stranke Srbije (Vojislava Koštunice), vodio Zavod za udžbenike.

naroda. Vojvođanska akademija nauka i umetnosti (VANU), utemeljena 1979. godine, ubrzo je počela raditi na enciklopediji o toj pokrajini (regiji), tako da je 1983. objavljena *Enciklopedija Vojvodine* kao probni arak. *Azbučnik za I tom (A, B i V)* od 335 stranica objavljen je već 1982., slijedili su ga azbučnici za druga slova, a četiri *Ogledne sveske* (1986–88) objavljene su na ukupno više od 600 stranica. Tomislav Ketig, najuže povezan s tim projektom, pisao je da se 1989. godine od enciklopedije »naglo odustalo iz razloga izvanznanstvene i neleksikografske prirode«. ⁸⁴ Projekt je s razlogom bio kritiziran zbog preopširnosti u kojoj se nije nazirala jasna i konzekventna koncepcija, koja je velikim dijelom obuhvaćala i građu općih enciklopedija, ali je preciznije definiran projekt »imao mjesto u leksikografskoj obitelji« jer je obuhvaćao i onu relevantnu građu koju nije mogla obuhvatiti obimom čvrsto definirana *Enciklopedija Jugoslavije* (drugo izdanje), a poticao je i istraživački rad. ⁸⁵

Od *Enciklopedije Vojvodine* odustalo se u doba označeno *jogurt (antibirokratskom) revolucijom* i sužavanjem autonomije pokrajina, te je 1992. godine i VANU ukinut odnosno osnovan je Ogranak SANU-a. Poslije prosvjeda i rušenja vlasti Slobodana Miloševića, 2003. godine Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine, kojom je predsjedao Nenad Čanak, odlučila je (ponovno) osnovati VANU. Rad na u doba socijalističke konjunktore neostvorenoj enciklopediji obnovljen je početkom 2008. godine. Tako su se u Novom Sadu izrađivala dva kapitalna enciklopedička djela – pokrajinsko (programski višenacionalno) i državno (nacionalno). Dragan Stanić iz *Srpske enciklopedije* isticao je da je *Enciklopedija Vojvodine* pokrenuta kao »državotvorni projekt pokrajine« u doba kada je na snazi bio Ustav iz 1974. godine te je pitao ima li opet tu funkciju, a iz VANU-a su poručivali da su regionalne enciklopedije, kao i gradske, uobičajena stvar. ⁸⁶

Uskoro su se počele mijenjati političke i s njima povezane prilike te je došlo do stanja koje ponovno nije pogodovalo nastavku rada na vojvođanskoj enciklopediji. Glavni urednik Ketig, dugogodišnji stručni tajnik i glavni urednik Redakcije za Vojvodinu *Enciklopedije Jugoslavije*, izjavio je 2016. godine da je više od sto suradnika uspjelo da »dovrši rad« na dva sveska i prvi postavi *online*. »*Enciklopedija Vojvodine* nije nestala, samo sam, nakon ukidanja financijske pomoći, zahvalio članovima redakcije i stavio projekt u stanje mirovanja«, riječi su Ketigove. ⁸⁷

⁸⁴ Ketig, Tomislav, Dileme suvremene nacionalne enciklopedije, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 1, 1991., str. 73–74.

⁸⁵ *Isto*, str. 74.

⁸⁶ Simić, Jovanka, Dva puta - Vojvodina, *Večernje novosti*, 21. XII. 2009., www.novosti.rs/vedsti/kultura.487.html:260369-Dva-puta---Vojvodina.

⁸⁷ Đurić, Predrag, Intervju: Tomislav Ketig, <http://www.stripvesti.com/arhiva/201611/>.

Dakle, ni jedan svezak *Enciklopedije Vojvodine* nije tiskan, a (krajem siječnja 2018. godine) na <http://envoj.vanu.org.rs/> dostupna je samo *Prezentacija Enciklopedije Vojvodine*, knjižica objavljena 2010. godine. Međutim, Dušan Popov (1930–2012), urednik pripremnih svezaka iz osamdesetih godina XX. stoljeća, uredio je *Enciklopediju Novog Sada* (*Енциклопедија Ново̄ Сага*, Novi Sad 1993–2010), koja je prema broju svezaka – 30 i svezak kazala – najveća u Srbiji. No, već smo izašli iz *drugoga jugoslavenskog razdoblja* i ušli u *suvremenost* srbijanske enciklopedike na srpskom jeziku. Savezna Republika Jugoslavija, sastavljena od Srbije i Crne Gore, stvorena je 1992. godine, 2003. nastala je vrlo labava konfederacija (Državna zajednica) Srbija i Crna Gora, a Srbija je i formalno postala samostalna nakon crnogorskoga referenduma u svibnju 2006. godine. To je opći državni okvir u kojem se razvija suvremena srbijanska enciklopedika, koja je, barem sudeći po broju jedinica, mnogo živahnija od prijašnjih razdoblja. Primjerice, Vukićević je za 1973. godinu unio jedanaest zapisa, za 1983. deset, 13 za 1993., 38 za 2003. i 42 zapisa za 2013. godinu.⁸⁸

3. Rasprava

Autor *Bibliografije*, u kojoj se produkcija od 1818. do 2013. niže po godinama i unutar njih po azbučnom redu naslova ili autora djela, piše da je u cijelom XIX. stoljeću samo deset enciklopedija i leksikona, u prva dva desetljeća i u petom desetljeću XX. stoljeća po jedna ili dvije enciklopedičke jedinice, do XXI. stoljeća taj je broj između pet i 30 po desetljeću, da bi početkom novoga stoljeća »došlo do eksplozije«.⁸⁹

Distribucija se ne bi značajnije promijenila niti da je 20 jedinica svrstanih pod »19--?« stavljeno u odgovarajuće godine.⁹⁰ Aleksandar Kostić (1893–1983) ostavio je neizbrisiv trag u medicinskoj leksikografiji i utvrditi barem desetljeće izdavanja *Velike medicinske enciklopedije za narod: narodnog zdravstvenog učitelja* ne bi trebalo biti teško (visokorangiranom) zaposleniku Narodne biblioteke Srbije, što je Vukićević bio u vrijeme rada na *Bibliografiji*. Isto tako, valjda nije onkraj knjižničarske struke anotirati kako knjiga *Svet čuda: dečja enciklopedija: 10000 stvari koje mora da zna svako školsko dete* nije mogla biti objavljena prije izlaženja *The World of Wonder: 10,000 Things Every Child Should Know* u sveščićima (od studenoga 1932. godine) ili u nekoj od ukoričenih izdanja.

»Pionirsko djelo Dejana Vukićevića, jednog od najznačajnijih suvremenih bibliografa«, izvijestio je i izdavač *Bibliografije*, dobilo je »jednu od najprestižnijih nagrada u svijetu knjižničarstva – 'Stojan Novaković', koju dodjeljuje Bibliotekarsko

⁸⁸ Vukićević, *Bibliografija*, str. 24–25; 33–34; 49–50; 69–72 i 121–124.

⁸⁹ *Isto*, str. 11.

⁹⁰ *Isto*, str. 16–17.

društvo Srbije».⁹¹ Srbijanski knjižničari kao da su te 2014. godine zaboravili kako se oko knjiga kojima se ne zna godina tiskanja od bibliografa-slavodobitnika u XIX. stoljeću mnogo više bio potrudio onaj po kojem nagrada nosi ime, a koji je svojedobno vodio Narodnu biblioteku.⁹² Za razliku od Vukićevića, Novaković je redovito anotirao, pri čemu je znao biti i vrlo ekstenzivan, s bilješkom ispod zapisa od čak dvije pune stranice.⁹³

3. 1. Religija

Ako se među izdanjima u naslovima kojih stoji *atlas, azbučnik, detaljan glosar, enciklopedija, enciklopedijski leksikon, imenik, leksikon, pojmovnik, rečnik, vademekum, znamenite ličnosti* itd. pogledaju samo leksikoni, označeni kao *mali*, primjećuje se da u *Bibliografiji* nedostaju, na primjer, kako *Mali muzički leksikon* Aleksandra Novakovića (Novi Sad 1968) i *Mali muzički leksikon* Lucijana Marije Škerjanca (Beograd 1969) tako i *Mali leksikon društvene samozaštite* Velizara Najmana.⁹⁴ Zapisan je *Mali rečnik pravoslavlja* Tomislava Gavrića iz 2002. godine, ali nije i dvije godine stariji upola tanji istonaslovljeni rad istoga autora.⁹⁵

Akademski građanin koji se bavi (i srbijanskim) religijskim temama u *Bibliografiji* će primijetiti *manjak* takvih izdanja. U nju su s pravom ušli *Mali rečnik crkvenih pojmova* i *Rečnik crkvenih pojmova* povjesničarke umjetnosti Ljiljane Stošić, ali teško je opravdati što nije i *Rečnik religijskih pojmova* bosanskohercegovačkoga sociologa religije Ivana Cvitkovića.⁹⁶ Ako bibliograf u drugom slučaju možda nije zavirio

⁹¹ Bibliografije srpskih enciklopedija i leksikona, <http://www.knjizara.zavod.co.rs/bibliografija-srpskih-enciklopedija-i-leksikona>. <http://www.knjizara>.

⁹² Novaković, *Srpska bibliografija za noviju književnost*, str. 555–557.

⁹³ *Isto*, str. 37–39. Ipak; njegova je *Srpska bibliografija za noviju književnost* »poštivala sve bibliografske standarde toga vremena, ruske, njemačke i mađarske« (Injac, Vesna, *Bibliography of Serbia – free online edition*, str. 2, <https://www.ifla.org/past-wlic/2010/91-injac-en.pdf>).

⁹⁴ Autor knjige piše da se tijekom rada povećavao popis »leksičkih natuknica«, ali je očito mislio na *leksikonske*, jer je obrada »*Dijalektike naopakog*«, »*Ideologije i društvene samozaštite*«, »*Pasivne rezistencije*« (kao neorganizirane kontrarevolucije), »*Vitalnih vrednosti društva*« i ostalih natuknica enciklopedička (Najman, Velizar N., *Mali leksikon društvene samozaštite*, Beograd, Mladost, 1982., str. 5; 47–48, 71, 97–99 i 128).

⁹⁵ Prema Virtuelnoj biblioteci Srbije, drugospomenuta publikacija ima 54 stranice, ali iza njih je »*Indeks*« s oznakom stranica na kojima su pojmovi od »*Abraham*« do (biskupski) »*Štap*« (Gavrić, Tomislav, *Mali rečnik pravoslavlja*, Beograd, BIK, 2000, sedam nepaginiranih stranica). U elektroničkom katalogu nalazi se i zapis o *Malom rečniku pravoslavlja* Dušana Davidovića iz 1998. godine, ali autor ovoga rada ne može govoriti o tome je li i njemu mjesto u *Bibliografiji* jer ga ne posjeduje niti ima pouzdane informacije o njemu.

⁹⁶ Izvornik je *Rečnika* drugo izdanje *Rječnika religijskih pojmova* (Sarajevo 2005), pri čemu izdavač pripominje da, uz suglasnost autora, »obavili smo jezičnu redakciju teksta i prilagodili ga srpskom

u knjigu nego se držao toga što u (cjelovitu) zapisu vidljivom na stranicama Virtualne biblioteke pod *vrsta/sadržaj* stoji rječnik, a kao *predmetne odrednice* religija i rječnici, zašto onda u *Bibliografiju* nije ušao *Hilandarski pojmovnik* (Хиландарски њојмовник, Beograd 1998) Zorana Jovanovića, kad je katalogiziran kao leksikon?

U *Bibliografiji* nije ni *Pravoslavni, katolički, islamski, jevrejski i protestantski pojmovnik*, koji se u bazi podataka srbijanskih knjižnica vodi i kao leksikon i kao rječnik. U oba su slučaja isti autor (Slobodan S. Karanović), izdavač (Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore), godina izdanja (2003), recenzenti i drugi elementi, a različiti su broj stranica (192 i 196), visina (23 i 21 cm), paginacija pojedinih dijelova knjige te ISBN i COBISS.SR-ID.⁹⁷ Strog bi čitatelj očekivao da bibliograf, primjerice, u predgovoru svoje knjige obrazloži zašto je odbacio taj i još neke *hibride*, ili da, ako se odlučio u pregled ipak uvrstiti i *Pojmovnik*, u kratkoj bilješci (sitnijim slovima) dvojbe podijeli s publikom. Eventualna tvrdnja da bi podrobno anotiranje opteretilo ovu ili onu bibliografiju *priča je za malu djecu*, koja ionako ne čitaju bibliografije.

Vukićević nije propustio uvrstiti trosveščanu *Enciklopediju pravoslavlja* (Енциклопедија православлја, Beograd 2002), djelo skupine teologa i sa Srpskom pravoslavnom crkvom povezanih filozofa koje je nesumnjivo enciklopedičko. A kakav bi i koliki stupanj obrade trebao biti da bi izbor misli jednoga čovjeka, premda bio gorostas, nesumnjivo spadao u enciklopediku, a ne u antologičarstvo? No, ostavimo sad načelna pitanja i pitajmo kako to da su u *Bibliografiji* registrirana dva izdanja *Enciklopedije pravoslavnog duhovnog života*, u kojoj su raspoređena odabrana mjesta iz radova ruskoga sveca Ignjatija Brjančaninova, a nije neki od leksikona na temelju ohridskoga i žičkoga episkopa Nikolaja Velimirovića.

U Srbiji je prvi uknjiženi izbor misli sveca (kanoniziran 2003. godine) koji se slavi gotovo kao sv. Sava Nemanjić, izdan 1993. godine pod naslovom *O Bogu i o ljudima*, u rubrici *vrsta građe* (tj. *vrsta/sadržaj*) predstavljen kao *knjiga*. Glavni dio publikacije, koja je imala nekoliko izdanja, uključujući i ono na Brailleovu pismu, počinje »Amerikom« i završava »Štednjom«, te bi u nekoj strožoj tipologiji najvjerojatnije spadao u azbučne pojmovnike.⁹⁸ U *Bibliografiji* nisu niti dva izdanja Velimirovićeva *Rečnika večnoga života*. Ta publikacija zasigurno nudi mnogo više elemenata za svrstavanje u *leksikone* nego, prema predmetnoj odrednici, u *biografije*. Antologija većih

govornom izrazu« (Cvitković, Ivan, *Rečnik religijskih pojmova*, Novi Sad, Prometej, 2009., str. 6), te je redoslijed pojmova uazbučen.

⁹⁷ Prema zapisu u formatu COMARC, obje su jedinice na ćirilici, ali, eto, autor ovoga rada pogledava na leksikon od 192 stranice tiskan latiničnim pismom.

⁹⁸ Velimirović, Nikolaj, *O Bogu i o ljudima*, odabrao i priredio Milenko Radović, Valjevo, Valjevac, 2. dopunjeno izdanje, 1994., str. 5 i 142.

tematskih ulomaka iz Velimirovićevih radova, poredanih od »*Azbuke istine*« do »*Čula*«, u prvom se izdanju prostire do 355. stranice, a ni u ostatku publikacije (do 432. stranice i osam nepaginiranih stranica) nisu samo biografski odnosno memoarski zapisi.⁹⁹ Ovdje dakle nije riječ o aneksnom rječniku, tj. leksikonu, nego obratno – biografski su dodatci. Osim toga, *Sveti Nikolaj Srpski u azbuci svog učenja* ne nalazi se ni u *Bibliografiji* niti u Virtuelnoj biblioteci. Predgovor za *fantomsku* publikaciju (nema CIP i ISBN), izdanu s blagoslovom valjevskoga vladike Milutina (Kneževića), napisao je akademik Vladeta Jerotić, a natuknice su od »*Ad*« (Had) do »*Šta je bio Hilandar*«.¹⁰⁰

3. 2. Brojke

Zasigurno je među enciklopedičkim izdanjima mjesto i *Leksikonu otrovnih hemikalija: Hemija – toksikologija – životna sredina* (Beograd 2000) te rječniku *Eksplozivne materije: rečnik srpsko-engleski, srpsko-francuski, srpsko-nemački: englesko-srpski, francusko-srpski, nemačko-srpski* (Beograd 1994). Dobrila Begenišić, bibliotekarska savjetnica, piše da je semaziološko-enciklopedijskoga karaktera prvi, najobimniji dio *Eksplozivnih materija*, u kojem su na srpskom abecedno poredani nazivi pojmova s definicijom i uz to su prijevodi pojmova na tri jezika.¹⁰¹ S druge strane, na popisu je *Leksikon društveno-političke i samoupravne terminologije* (Beograd 1977. i 1979),¹⁰² ali nisu li u njegovim pojedinim izdanjima samo prijevodi termina na francuski, ruski i još neke jezike?

Provjera dijela religijskih priručnika pokazala je da *Bibliografija* u tome području nije u potpunosti pouzdana, a izneseni su i drugi, u najmanju ruku upitni (ne) odabiri bibliografskih jedinica. Ali, sudeći prema kontroli pojedinih izdanja (poglavito iz društvenih i humanističkih područja) te prema općem uvidu u *Bibliografiju*, i kad bi predložene korekcije bile prihvaćene, time se ne bi bitno pa ni značajnije mijenjali osnovni pokazatelji i trendovi koje Vukićević navodi. Na temelju pobrojavanja jedinica u izabranim godinama iz njegove publikacije napravljen je grafikon,¹⁰³ a

⁹⁹ Velimirović, Nikolaj, *Rečnik večnoga života: Vladika Nikolaj nas vodi putem spasenja – pouke azbučnim redosledom*, prir. Knjižoljubac, Beograd, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, 2010).

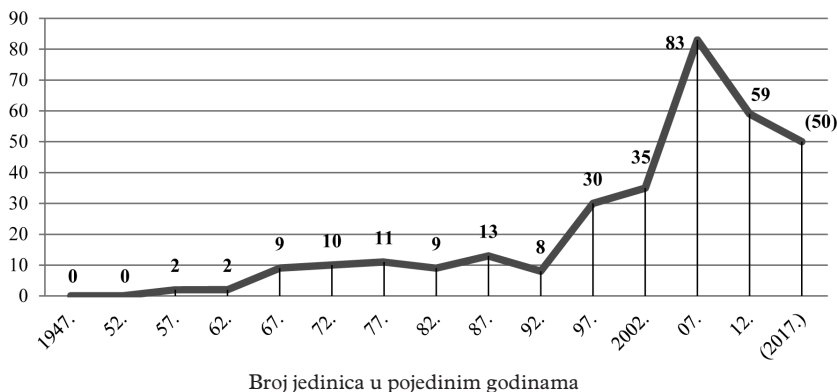
¹⁰⁰ Janković, Milan D., *Sveti Nikolaj Srpski u azbuci svog učenja*, Beograd, Pravoslavni srpski manastir Lelić, 2010., str. [2]; 5–7; 9 i 197.

¹⁰¹ Begenišić, Dobrila, *Nemačko-srpska (srpskohrvatska) i srpsko (srpskohrvatsko)-nemačka stručna leksikografija u periodu 1945–2000*, doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010., str. 160–161. <http://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20101110BEGENISIC.pdf>.

¹⁰² Vukićević, *Bibliografija*, str. 28 i 31.

¹⁰³ Izračun na temelju: Vukićević, *Bibliografija*, str. 18–21, 24, 27–28, 33, 39–40, 49, 55–57, 67–69, 91–97 i 117–121. Podatci u grafikonu odnose se na stvarno, a ne na samo numerirano stanje. Primjerice,

broj jedinica leksikona i enciklopedija na srpskome u Srbiji 2017. godine autor članka prenio je iz rezultata pretrage po Virtuelnoj biblioteci. Za točan bi broj bila potrebna analiza izdanja iz 2017. godine, koja bi se usporedila s kriterijima koje Vukićević nije čvrsto postavio, a dijelom ih nije ni mogao postaviti.

Iz grafikona se vidi da je primjerice samo 2007. godine, koja u srbijanskoj enciklopedici nije bila rekordna, izdano jedinica gotovo koliko i u ukupno četiri prethodne promatrane godine. Prema autoru *Bibliografije*, od 2005. do 2008. objavljeno je 338 enciklopedija i leksikona, pri čemu je »vrhunac« dosegnut 2006. godine, kad ih je objavljeno sto, a od 2008. uočava se »tendencija opadanja, sve do brojke od 41 za posljednju, 2013. godinu.«¹⁰⁴ »Ovakva statistika svakako ne ide naruku nijednoj kulturi, ali je istodobno neumitan pokazatelj u kom se pravcu ta kultura kreće«, zaključuje Vukićević.¹⁰⁵ Sudeći prema podatku za 2017. godinu, koji nije čvrst nego je orijentacijski, tendencija je zadržavanje na razini višoj od one na samome kraju XX., na samom početku XXI. stoljeća i u neposrednoj prošlosti. Pritom treba imati u vidu mogućnost velikih oscilacija. Primjerice, prvi je put više od 16 jedinica, dakle 1% Vukićevićeva dvostoljetnog popisa, zabilježeno 1978. godine, točnije 25, sljedeće godine bilo ih je 20, 1980. bilo ih je 14, a 1981. deset.¹⁰⁶

Godine 2017. prepolovljen je broj jedinica s obzirom na *peak* 2006. godine, odnosno značajno je smanjenje s obzirom na 2007. godinu. Uspoređuju li se pak 2017. godina s 2012. i 2013., može se govoriti o usporenom padu pa i o povratku rasta enci-

1972. godina počinje 137. jedinicom, a 1973. sa 146., ali u prvoj od tih godina nije bilo samo devet jedinica jer se pojavljuje i »145a«, što je *Mali leksikon samoupravljača*, koji nije u vezi sa 145. jedinicom nego je leksikon istoga naziva, zabilježen pod brojem 181., imao izmijenjeno i dopunjeno izdanje s drugim glavnim urednikom (*Isto*, str. 24 i 27).

¹⁰⁴ *Isto*, str. 11. Bit će da su 2013. godine izdane 42 jedinice – od 1475. do 1516. (*Isto*, str. 121–124).

¹⁰⁵ Vukićević, *Bibliografija*, str. 11.

¹⁰⁶ *Isto*, str. 28–32.

klopedičke leksikografije. Zasad nije razvidno je li usporeni pad iznimka ili početak procesa dužeg trajanja, no čini se da je riječ o održavanju kontinuiteta na nižoj razini od one u *zlatnim godinama* početka XXI. stoljeća, ali višoj od one krajem XX. stoljeća. Čak ako je prošao kvantitativni vrhunac, srbijanska je enciklopedička proizvodnja uopće (bez analize po strukama), po svemu sudeći postigla određenu kritičnu masu i zamah te bi za stabiliziranje i konsolidiranje te djelatnosti sigurno dobro došao viši stupanj profesionalizacije, uključujući neki oblik institucionalizacije (enciklopedički zavod), što bi najvjerojatnije utjecalo i na razvoj metaleksikografije.

3. 3. Metaleksikografija

Na nerazvijenost srbijanske enciklopedike u dugom trajanju upućuje i to što druga polovica toga korpusa nastaje od samog početka XXI. stoljeća.¹⁰⁷ S druge strane, na smjeni tisućljeća ona nudi za svakoga ponešto. Tu su, među ostalim: *Enciklopedija zaštite na radu, medicine i higijene rada* (u dva sveska, 1982–83), *Organizaciono-poslovni leksikon* (dva sveska, 1986; drugo izdanje 1990), *Leksikon srpskog srednjeg veka* (1999), *Geografska enciklopedija naselja Srbije* (četiri sveska, 2001–02), *Enciklopedija gmizavaca i vodozemaca* (2007), *Školsko sveznanje* (2007), *Biografski leksikon račanškog kraja* (2008), *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji* (2009), *Enciklopedija neobičnih seksualnih sklonosti* (2009), *Znamenite ličnosti veterinarske medicine Srbije* (2009), *Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja* (2010), *Sova* (posrbljeni slovenski obiteljski leksikon, 2011), *Znameniti Jevreji Srbije: Biografski leksikon* (2011), *Ilustrovana enciklopedija rok muzike u Vojvodini* (2013), *Srpski Who is who* (2013), prvi svezak *Rečnika pojmova likovnih umetnosti i arhitekture* (2014), *Rečnik straha* (2014), *Enciklopedija straha* (2015), *Enciklopedija svetske drame* (dva sveska, 2016) i *Leksikon ljubavi i seksualnosti* (2017). Analiza kvalitete tek predstoji, ali može se reći da su neka izdanja, poput *Enciklopedije srpske istoriografije* (1997) priređivača Sime Ćirkovića i Rade Mihaljića, ostavila značajne tragove i da se *Rečnik grešaka* (2009) filozofa Srđana Damjanovića čini zanimljivim i u širim okvirima.

Enciklopedika nije samo praksa nego i teorija sastavljanja enciklopedičkih djela; ona je umijeće, ali i znanstvena (pod)disciplina informacijskih znanosti. Kako u srbijanskoj (ne samo srpskoj) tako i u općoj srpskoj proizvodnji predmetnih rječnika u XIX. i XX. stoljeću nema toliko bibliografskih jedinica te tako značajnih djela kao što ih je polučilo jezično rječničarstvo, koje je dalo i značajne autore: Vuka Karadžića, Aleksandra Belića (1876–1960), Mitra Pešikana (1927–1996), Irenu Grickat-Radulović (1922–2009) itd. Leksikografija u užem smislu uspješnija je i etabliranija od enciklopedike, ali tek se 2014. godine pojavila, kako stoji u bilješci urednice, »prva monogra-

¹⁰⁷ Konkretno, riječ je o 2002.; godini u kojoj su objavljene jedinice od 752. do 786. (*Isto*, str. 67–69).

fija u Srbiji koja je u cjelini posvećena leksikografiji.¹⁰⁸ No, prema *Savremenoj srpskoj leksikografiji u teoriji i praksi* mogao bi se steći dojam da je leksikografiji relacija s enciklopedikom otprilike poput one s astrofizikom. Ono što bi se odnosilo (i) na enciklopediku, uzgredno se spominje i ograničeno je na potrebe *Beogradske leksikografske škole*. Konkretno, u jednom prilogu stoji da lingvistička koncepcija SANU-ova *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* »sve više ustupa mjesto enciklopedijskoj koncepciji«. ¹⁰⁹ Uzgred, još je 1926. godine Aleksandar Belić pisao da se u prvom ogleđnom izdanju *Rečnika*, na kojem se radilo u SANU-u (1913), ne razlikuje rječnička i enciklopedijska definicija, tako da se uz riječ »baba«, što je *sprava* za ispravljanje zgrada, nalazi 25 redaka teksta – kao da je to kakva tehničko-strojarska enciklopedija.¹¹⁰

Kad se u *Našem jeziku* i drugim periodičnim publikacijama Instituta za srpski jezik objavljuju tekstovi u vezi s enciklopedikom, riječ je strogo o bavljenju lingvističkim priručnicima.¹¹¹ Nešto detaljnijega štiva na korist enciklopedičkim radnicima i djelatnicima nude časopisi Matice srpske. U njezinu mjesečnom *Letopisu*, u sklopu rubrike »*Svedočanstva*«, povremeno se pojavljuje podrubrika o enciklopedičkim i srodnim poslovima. Najčešće je riječ o prigodnim i prigodničarskim prilogima, a kompetentnošću se izdvaja članak »Povodom Didroove *Encyclopédie* u Biblioteci SANU« Sanje Stepanović Todorović.¹¹²

Dosad je tiskano nekoliko knjiga i zbornika koji se manjim ili većim dijelom bave leksikografijom,¹¹³ a možda i *Bibliografija* bude među poticajima za na primjer prvi zbornik o srbijanskoj ili o srpskoj enciklopedici u relativno bliskoj budućnosti. Rijetki prinosi razmatranju enciklopedike u Srbiji u pravilu se bave poviješću i zasad

¹⁰⁸ Dragičević, Rajna, Uvodne napomene, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, str. 8.

¹⁰⁹ Ristić, Stana S., Srpske leksikografske institucije. Beogradska leksikografska škola, u: *Savremena srpska leksikografija*, str. 45.

¹¹⁰ Ivanović, Nenad B., *Rečnik SANU i njegova uloga u leksičkoj standardizaciji srpskog jezika: (sa istorijskog i leksikografskog aspekta)*, doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2013., str. 91, <http://www.doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20130708IVANOVIC.pdf>.

¹¹¹ U jednom prikazu među ostalim stoji da »uključivanjem ovog priručnika u studijski program kod budućih nastavnika stvorila bi se navika da koriste rječnike, enciklopedije i slične priručnike i u nastavnoj praksi« (Stanojević, Marina, Milica Radović-Tešić, *Gramatički i lingvistički pojmovnik, Naš jezik*, 42, 3–4, 2011., str. 54).

¹¹² Vidjeti: *Letopis Matice srpske*, jun 2012., str. 984–1004, http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_489_6.pdf.

¹¹³ Primjerice, Pešikanov *Naš književni jezik na sto godina poslije Vuka* (1970), *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku* Darinke Gortan-Premk (1997; 2004) i *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina* Danka Šipke (1998; 2006) te zbornici *Leksikografija i leksikologija* (1982.) i *Leksikologija i leksikografija u svjetlu savremenih pristupa* (2016).

je najobrađivaniji Stanojević.¹¹⁴ Za što bolju pripremu pretpostavljenoga stručno-znanstvenog skupa može se upotrijebiti i dio radova koji se bave leksikografijom oslonjenom na leksikologiju. Literaturu u kojoj se govori o stvaranju natuknica ne bi trebali propustiti ni kreatori enciklopedičkih djela, a od novijih radova na srpskom mogli bi im koristiti *Dometi stručne leksikografije nemačkog i srpskog jezika* (Дометїи сїручне лексїкографїје немачког и српског језика, Beograd 2016) Dobrile Begenišić i *Savremena nemačka leksikografija* (Beograd 2017; dostupno i na svemrežju) Jele-ne Kostić-Tomović.

Vukićević tvrdi da srpska bibliografska djelatnost te enciklopedika i leksikografija »nažalost, nisu na zavidnoj razini«. ¹¹⁵ Vezano uz razinu: je li bilo previše od autora *Bibliografije* – koji je, prema bilješci na kraju knjige, magistrirao i doktorirao na studiju bibliotekarstva i informatike Filološkoga fakulteta u Beogradu te objavio mnoštvo bibliografija – očekivati da ne samo prenese odabrane bibliografske jedinice nego i da, primjerice, u kapitalnim te rubnim i (potencijalno) spornim slučajevima, predoči neke elemente za analizu i valorizaciju? Ispred Vukićevićeva predgovora stoji tekst urednice u kojem je stručna analiza u sjeni specifičnoga vrednovanja. Enciklopedičarka Ocić iskoristila je priliku da napiše kako Zavod za udžbenike, koji je »svoju odanost srpskim nacionalnim interesima pretočio u *Enciklopediju srpskog naroda*«, objavljivanjem *Bibliografije* »ponovno daje veliki doprinos prosvjećivanju srpskog naroda«, da nabraja enciklopedička izdanja poduzeća u kojem je zaposlena i da istakne kako su »bibliografije, enciklopedije i leksikoni svakako najvažnije kulturno oružje jedne nacije«. ¹¹⁶

Ovdje su predloženi stručno-znanstveni skup i zbornik o enciklopedistici. Koliko je poznato autoru ovoga članka, prvi javni razgovor o toj temi održan je 2014. godine u sklopu jednoga od programa Međunarodnoga beogradskog sajma knjiga. Na tribini koju je moderirala Ocić među ostalim se čulo: »Pa nisu valjda Hrvati ljudi što imaju leksikografski zavod i što imaju desetak enciklopedija« (Ljušić). ¹¹⁷ Iste je godine objavljen članak »Enciklopedistika kao nacionalni interes«, u kojem Ocić piše da »iz inventara prethodno urađenog, kao preduvjeta sistematizacije, nikako ne tre-

¹¹⁴ Od novijih radova vidjeti: Popov, Dušan, Stanoje Stanojević: Prvi srpski enciklopedista, *Letopis Matice srpske*, 479, 3, 2007., str. 418–429; Ocić, Enciklopedijska misao i delatnost Stanoja Stanojevića, 2014., str. 267–296 (s bogatim popisom literature) i Božić, Sofija, Milan Rešetar i Stanoje Stanojević: Fragmenti iz saradnje na projektu Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 81, 2015., str. 171–187, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-6673/2015/0350-66731581171B.pdf>.

¹¹⁵ Vukićević, *Bibliografija*, str. 9.

¹¹⁶ Ocić, Reč urednika, str. 7–8.

¹¹⁷ Ocić, Dejana, Srpska enciklopedistika i kapitalni izdavački projekti u Srbiji, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 66, 1, 2015., str. 203. Iz teksta se ne saznaje je li bilo pitanja iz publike ili su govorili samo četvorica urednika enciklopedičkih izdanja i moderatorica.

ba izostaviti *komparativni pregled* koji bi doprinio razgraničenju srpske od jugoslovenske odnosno hrvatske enciklopedike. Samo se tako može pripremiti teren za neophodno *redefiniranje srpske enciklopedike*«. ¹¹⁸ Nemali dio teksta s programatskim ambicijama posvećen je kritici hrvatske enciklopedike, osobito najodgovornijih u Leksikografskom zavodu. Među ostalim, Miroslav Krleža angažirao je Matu Ujevića zbog leksikografskoga iskustva, ali je jedini suvremeni model koji Ujević mogao imati bio Stanojevićev, što hrvatski enciklopedičari ne žele priznati, piše Očić, te pita: »Da im rezultati Stanojevićevog enciklopedičkog postupka nisu bili uzor bi li ih i Ujević i Krleža u tolikoj mjeri ignorirali?«. ¹¹⁹

Hrvatski leksikografski profesionalci, poglavito specijalisti za Krležu, možda će se oglasiti s (ne)priznanjem. U međuvremenu uočimo kako u članku profesionalke Očić stoji i ova rečenica: »I, kao što je u Leksikografskom zavodu značajnu leksikografsku ulogu imao čovjek sa spornom političkom prošlošću, tako je u izradi Zavodove *Vojne enciklopedije* jedan od suradnika bio i Franjo Tuđman, čovjek sa spornom 'političkom budućnošću'«. ¹²⁰ Iz konteksta je razvidno da misli na Ujevića, kojega autorica prije spominje, a u vezi s Tuđmanom napravljena je teška pogreška. Napisati da je *Vojna enciklopedija* (prvo izdanje 1958–67. u deset svezaka i 1969. godine *Indeks* kao 11. svezak; drugo izdanje 1970–76) »Zavodova«, ispravno je samo ako se misli na tiskaru – Grafički zavod Hrvatske. Izdavač osnovnoga izdanja nije bio niti taj *zavod* niti također zagrebački Leksikografski *zavod*, čak nije bio ni beogradski Vojnoizdavački *zavod* (izdavač drugoga izdanja), nego je ozbiljan enciklopedički pothvat bio izdanje Redakcije *Vojne enciklopedije* u Beogradu. ¹²¹ Budući da je samo prvo izdanje imalo ukupno (zajedno s prilogima) više od 9000 stranica enciklopedijskoga formata, taj je savezni projekt, započet 1955. godine, dosad najveća završena enciklopedička edicija izdana ne samo u Beogradu nego i uopće u Srbiji. S veličinom te strukovne enciklopedije usporediva je samo *Enciklopedija Novog Sada* od 10 000 stranica, ali na manjem formatu (24 cm).

Očić tvrdi da su zbog »istraživačke tromosti u nekim znanostima« mnoga područja neistražena te da se srbijanska enciklopedika često mora baviti i tom vrs-

¹¹⁸ Očić, *Enciklopedistika*, str. 290.

¹¹⁹ *Isto*, str. 309.

¹²⁰ *Isto*, str. 301.

¹²¹ Tuđman nije vezu s *Vojnom enciklopedijom* bio ostvarivao kao, primjerice, vojni ekspert Leksikografskog *zavoda* ili time što je u Grafičkom *zavodu* Hrvatske radio u bakrotisku ili na povezu, nego je bio suradnik *Vojne enciklopedije* do četvrtoga sveska, pri čemu je u trećem svesku – već s generalskim činom – jedan od pomoćnika glavnoga urednika (*Vojna enciklopedija*, 3, gl. ur. Boško Šiljegović, Beograd, Redakcija *Vojne enciklopedije*, 1960, nulti arak i Spisak saradnika *Vojne enciklopedije*, u: *Vojna enciklopedija*, 11, gl. ur. Vojo Todorović, Beograd, Redakcija *Vojne enciklopedije*, 1969., str. 617 i 631).

tom istraživanja, što ne oprimjeruje.¹²² Stručnjakinja zaključuje da srpsku enciklopediku očekuju ozbiljne teorijske i praktične analize dosadašnjih enciklopedija i leksikona te takvih pothvata kod okolnih naroda, »podsjećanje na davno zaboravljene enciklopedičare« i iskazivanje počasti današnjim zaslužnicima, utvrđivanje starih i uspostavljanje novih standarda, »nacionaliziranje toga područja«, stvaranje enciklopedija i leksikona biografskih i tematskih polja, prije svega nacionalnih, a »sve to, naravno, u sklopu je obnove i razvijanja davno zaboravljene enciklopedičke kulture bez koje ne može biti ni razvoja nacionalne kulture«.¹²³

Nije baš jasna »obnova« navodno »davno zaboravljene enciklopedičke kulture«, ako je ona uopće mogla postojati. Upitno je koliko je u XIX. i u dobrom dijelu XX. stoljeća enciklopedika u Srbiji – i da je, nekim čudom, imala genijalne, a danas »zaboravljene enciklopedičare« (uključujući i one koji su radili na *Vojnoj enciklopediji*) – imala za koga polučiti radove koji bi bili na tragu Brockhausovih i Meyerovih edicija, naravno, ne u smislu broja svezaka nego ispunjavanja enciklopedičkih standarda. Primjerice, Jovanovićev *Politični rečnik* mogao je biti utjecajan samo u okvirima tankoga sloja elite. U ljetnom semestru 1904. godine na sva tri fakulteta Velike škole bilo je 407 studenata (razumljivo, najviše prava), 1908. Srbija je imala 287 liječnika (jedan na 9800 stanovnika), a u to je doba samo 9% udanih žena znalo napisati svoje ime.¹²⁴ Jesu li one (kao i njihovi nešto manje nepismeni muževi) gotovo gutale enciklopedička izdanja, tj. bile dokaz raširenosti »enciklopedičke kulture«? S druge strane, povjesničar Holm Sundhaussen ističe da je među spomenutim studentima bilo i 14 djevojaka, a u mnogim je razvijenijim zemljama ženama pristup sveučilištu bio tek kasnije dopušten.¹²⁵

Upozoravajući na (pre)vladajuće shvaćanje enciklopedije kao *muške* percepcije vrijednosti za nacionalnu, europsku ili svjetsku kulturu, Uglješa Belić u 2016. godine obranjenom doktoratu o rodnoj dimenziji enciklopedijskoga teksta nastoji pokazati kako je nedovoljno natuknica o zaslužnim ženama, što bi bio rezultat »implicitne rodne diskriminacije« (u) urednika enciklopedičkih djela, ali i sporoga sazrijevanja enciklopedijskoga teksta kao posebnoga žanra.¹²⁶ U slovima *A i B Narode enciklopedije* na žene se odnosi 5,1% natuknica, u četveročlanoj redakciji bila je jedna žena (tajnica Vera Stojić), a »među suradnicima/piscima natuknica *nema* žena«.¹²⁷ U

¹²² Očić, *Enciklopedistika*, str. 312.

¹²³ *Isto*, str. 313.

¹²⁴ Sundhausen, Holm, *Istorija Srbije od 19. do 21. beka*, Beograd, Clio, 2008., str. 189, 162 i 188.

¹²⁵ *Isto*, str. 189.

¹²⁶ Belić, *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta*, str. 10 i IV.

¹²⁷ *Isto*, str. 205. Kao što je rečeno, Petrovićev leksikon *Sveznanje* pisali su isključivo muškarci, a za uvjeriti se u to kako je u Stanojevićevoj enciklopediji spolnu jednoličnost pokvarila praška (tada do-

Srpskoj enciklopediji 13,2% natuknica na *A* i *B* posvećeno je ženama, one čine 37,1% ukupno angažiranih pisaca natuknica i 15,2% sastava stručnih redakcija, a od 28 članova Uređivačkoga odbora bila je jedna žena.¹²⁸ Šteta što Belić nije dao više teorijske argumentacije i primjera poput onoga da se u članku o Jovanki Broz kao prva identifikacija navodi da je bila supruga Josipa Broza,¹²⁹ ali korisno je pogledati više o sto novih članaka o zaslužnim ženama napisanih prema uputstvu za pisanje rodno osjetljivim jezikom.¹³⁰ I takav bi pristup spadao u *enciklopedičku kulturu* koja nije davno zaboravljena, nego je još *nepostignuta* u Srbiji, a i šire.

4. Zaključak

U radu se prikazuje razvoj glavnine enciklopedičke leksikografije na srpskom jeziku, uz naznake o društvenom i kulturnom kontekstu Srbije, te o nekim pitanjima u vezi s enciklopedičkim i bibliografskim djelima (konkretno, anotiranje). Prema *Bibliografiji* Dejana Vukićevića, od početka XIX. stoljeća do 2013. godine na teritoriju današnje Srbije objavljeno je, uglavnom na srpskoj ćirilici, više od 1500 bibliografskih jedinica enciklopedija, leksikona, pojmovnika i inih enciklopedičkih djela. U analizi se koriste zapisi iz Virtuelne biblioteke Srbije te se ističe da enciklopedička djela, za razliku od onih jezične leksikografije, tek očekuju ozbiljna teorijska razmatranja. Autor se kritički referira na Vukićevićev rad, među ostalim i u vezi s izdanjima o religiji, te obraća pozornost na neke tekstove koji se bave enciklopedikom, od kojih jedan izrazito afirmira nacionalnu (Dejana Očić), a drugi rodnu odnosno žensku dimenziju (Uglješa Belić).

Uobičajeno je smještanje *Enkiklopedije* iz 1818. godine na početak enciklopedike u Srba, a autor ovoga rada mišljenja je kako nema argumenata za uvrštenje toga djelca Pantelejmona Mihailovića u enciklopedička djela – ono je relevantno za istraživače srpske filozofije, a ne srpske enciklopedike. *Mladi Serbin u vsemirnom carstvu* Pavla Stamatovića, izdan 1834. godine također u Budimu, prvi je rad na srpskom koji se može nazvati enciklopedičkim djelom (malim leksikonom). Na teritoriju koji danas zauzima Republika Srbija prva enciklopedija, *Politični rečnik* Vladimira Jovano-

---

centica Milada Paulová dostatno je pogledati popis suradnika (npr. nulti arak prvog sveska latinične /A–H/ ili ćirilične inačice /A–Z/). Ta je češka povjesničarka, čija je knjiga o Jugoslavenskom odboru 1925. godine objavljena u Zagrebu, prevela Stanojevićevu *Istoriju srpskog naroda* i njegovu knjižicu o ubojstvu nadvojvode Ferdinanda (*Dějiny národa srbského*, Praha, 1920. i *Pravda o sarajevském atentátu: zavraždění rakouského následníka trůnu Františka Ferdinanda*, Praha, 1924). Tvrdnju da »nijedna suradnica« nije bila u Stanojevićevu timu (Belić, *Rodna dimenzija*, str. 4); dakle, treba (malo) korigirati.

¹²⁸ Belić, *Rodna dimenzija*, str. 208.

¹²⁹ *Isto*, str. 216.

¹³⁰ *Isto*, str. 22–203.

vića, počela je izlaziti 1870. godine, ali nije dovršena, a Milan Milićević, među ostalim, začetnik je biografske leksikografije. U prvoj polovici XX. stoljeća najznačajnije enciklopedičko izdanje u Srbiji jest *Sveznanje* (1937) Petra Petrovića, opći leksikon koji je u punom smislu srbijansko leksikografsko djelo (87% suradnika iz Beograda), a u drugoj se polovici stoljeća izdvajaju opća *Mala enciklopedija Prosveta*, višesvesčanik koji je izišao u četiri izdanja te savezni pothvat *Vojna enciklopedija*, dosad najveća enciklopedička edicija izdana u Srbiji (u jedanaest svezaka i na 9000 stranica). Godine 2005. donesen je Zakon o Srpskoj enciklopediji, ali od planiranih 18 (ili 20) knjiga, od kojih je prva tiskana 2010. godine, do siječnja 2018. izišle su samo tri knjige (dva sveska).

Gleda li se u dugom trajanju, o nerazvijenosti srpske enciklopedike u Srbiji govori i to što druga polovica toga korpusa nastaje tek od početka XXI. stoljeća. Od kraja XX. stoljeća ta enciklopedika bilježi velik rast, da bi, nakon vrhunca u prvom desetljeću XXI. stoljeća (2006. godine zabilježeno je sto jedinica), održala kontinuitet na nižoj razini, ali zasad višoj od one krajem XX. stoljeća. Na temelju općega uvida, bez analize po strukama i kvalitete izdanja, reklo bi se da je u posljednjih dvadesetak godina srbijanska enciklopedička proizvodnja postigla kritičnu masu i zamah, a za stabiliziranje i konsolidiranje te djelatnosti čini se nužnim viši stupanj profesionalizacije pa i institucionalizacije.

SERBIAN ENCYCLOPEDIISM IN SERBIA

Mirko Mlakar

Faculty of Philosophy and Religious Studies of The University of Zagreb
mvmlakar@gmail.com

ABSTRACT: The development of the majority of encyclopaedic lexicography in the Serbian language is presented in this article. Also, it is represented that the *Encyclopaedia* (1818) is relevant to researchers of Serbian philosophy, not encyclopaedists. According to Dejan Vukićević's bibliography of encyclopaedias and lexicons until the start of the second decade of the 20th century, more than 1500 units have been published on the territory of the contemporary Republic of Serbia, mostly in Cyrillic alphabet. His bibliography is also checked on examples of works dealing with religion. Since the end of the 20th century, Serbian encyclopaedic production, which had been underdeveloped until that time, has recorded a great growth. At the beginning of the second decade of the 21st century, it reached the peak and later kept continuity on a lower level, but still higher than at the end of the 20th century. With the use of the Virtual Library of Serbia, attention is also drawn to some aspects of the encyclopaedic practice and it is pointed out that this activity, unlike linguistic lexicography, has not yet been accompanied by appropriate metalexicography. The article also deals with some principle questions on encyclopaedic and bibliographic works.

Keywords: *Serbia; Serbian lexicography; encyclopaedism; metalexicography; bibliography; Dejan Vukićević; Virtual Library of Serbia; Serbs; Serbian philosophy; religion; Serbian language*

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.